

BÁRDI NÁNDOR

Magyarország és a kisebbségi magyar közösségek 1989 után

Ez a tanulmány fogalmak és viszonyok tisztázására törekszik, egy olyan helyzetben, amikor Magyarországon a határon túl élő magyarok problémakörére /ügyére, témájára/a szimbolikus beszéd, a retorikai megfelelésigény telepszik rá. Ilyen helyzetben a közbeszéd mindent a szimbolikus értéke szerint kezel és nem a dolgot önmagát, annak történelmi, társadalmi, gazdasági összefüggéseit vizsgálja. A fogalomtisztázás és az önreflektálás a meghatározó összefüggések alapján történő értelmezéshez való visszajutást segíti. Azt a kisebbségi magyar és magyarországi szemléleti háttérrel szeretném bemutatni, amely alapján érthetőbb /világosabb/ lehet a szereplők magatartása /viselkedése/ retorikájuk és döntéseik. Először a kisebbségi magyar közösségek fogalmi meghatározását vázolom, majd az utóbbi két évtized legfontosabb társadalmi változásait foglalom össze ezekben a közösségekben. Ezt követően arra keresem a választ, hogy miért foglalkoznak egyáltalán Magyarországon a kisebbségi magyar közösségekkel, külön kitérve a magyarországi jövőképekre illetve a kisebbségi magyarok legfontosabb elvárásaira. Az 1989 utáni kormányzatok magyarságpolitikai munkájának áttekintése után pedig, a legfontosabb alapelveket és a magyar politika főbb stratégiai irányvonalait összegezem. Végezetül arra keresem a választ, hogy a magyarországi politikai közösség építésben a kisebbségi magyarok ügye miért rendelődött alá a pártpolitikai versenynek?

1. A kisebbségi magyar közösségekről

A kisebbségi közösségek működéséről kialakult történelmi képünk azon alapszik, hogy a nemzetállami kihívásokra adott válaszok sorozatáról, védekező önszerveződésről van szó. A trianoni politikai döntés révén (1920) a magyar nemzetépítésből kiszakadt kényszerközösségek egy generáció illetve évtized alatt regionális sorközösségekké alakultak.¹ A kisebbségi elit ezeknek az életvilágoknak ad érvanyagot és szocializációs

¹ Kényszerközösségek, mert nem egy társadalomtörténelmi folyamat, hanem egy politikai döntés révén jöttek létre. Ebben az új helyzetben a magyar nemzetépítéssel párhuzamos

keretet egy saját közösségi „mi” tudat kialakításához. Ebben kulcskérdés az, hogy a kisebbségi magyar közösségek a saját régiójukban őshonosak. Tudatosan ragaszkodnak életvilágaik fenntartásához. „Beilleszkedésük” épp azáltal lehetséges, hogy saját lakóhelyükön mennyiben tudják az otthonosság érzetét megteremteni. A közösség reprezentánsai, az egységesítő, nemzetállami törekvésekkel szemben, nemzeti kisebbségként azonosították a két világháború között a csehszlovákiai, romániai, jugoszláviai magyarságot.² Egy adott nemzet (a magyar) más nemzetállamban kisebbségként élő részeként. E külön politikai entitás közösségi integrációjának a feltétele a közösségi önkormányzat, de minimum a közösséggel szembeni (nyelvi, gazdasági, intézményi) diszkrimináció megszüntetése lehetett volna. Ez azonban nem így történt.³ A többségi társadalmak pedig a közép-európai magyar kisebbségekre a mai napig, mint a történelmi Magyarország maradékára tekintenek és birodalmi kisebbségként (maradékközösségként) kezelik. Pozícióvédelme, önszerveződése, kapcsolata az anyaországgal egyben a történelmi Magyarországot idézheti meg és biztonságpolitikai kérdéseket vehet fel. Tehát az egyik tipológizáló lehetőség, hogy olyan őshonos kisebbségi közösségekről beszélhetünk, amely nemzetkisebbségi státuszt vár el, saját párhuzamos társadalmát szeretné kiépíteni és intézményesíteni, miközben országában birodalmi/maradék kisebbségként kezelik és önszerveződését, örökségvédelmét ez utóbbi kategorizáció miatt biztonságpolitikai kérdésnek tekintik. A magyar kisebbségek esetében azért nem „kisebbségi csoportról” beszélek, mert nem pusztán az egynyelvű emberek csoportjáról, hanem közös kulturális tudattal bíró közösségről van szó, amely 1918-ig a magyar nemzetépítés része volt. Majd a kisebbségi magyar elíttek, mint saját társadalmuk szervezői, kisebbségi nemzetépítőkként fogták fel a szerepüket.⁴ Gyakran használják a „kisebbségi társadalom” kifejezést, ez lényegében a kisebbségi elit elvárása, célja, de a magyar kisebbségek nem rendelkeznek sehol sem teljes társadalmi intézményi alrendszerrel és ezek autonómiájával. Ezért tartom pontosabbnak egy-egy adott országon belül kisebbségi magyar közösségről beszélni.

szomszédországi nemzetépítések diszkriminatív politikájával szembeni közös érintettség miatt kialakult védekezés hozta létre az új közösségi tudatokat, a történelmi Erdélyt leszámítva ahol nem voltak a regionális együvé tartozásnak mélyebb hagyományai.

² A kis létszámú Ausztriához került magyarság nem rendelkezett érdekvédelmi szervezetekkel, döntő része asszimilálódott.

³ A kisebbségi magyar közösségek átfogó történetét adja: Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (szerk.) (2011) *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. (Boulder, Colorado; Highland Lakes, New Jersey: Social Science Monographs; Atlantic Research and Publications, Inc.) 859 p. (Atlantic Studies on Society in Change 138.)

⁴ Ha a térség utóbbi kétszáz évének történetét a birodalmak felbomlásaként és az egyes nemzetek intézményesüléseként (a nemzetállamokért folytatott küzdelmükként) fogjuk fel, akkor a magyar kisebbségi közösségek lényegében ezek közé szorultak és a „kisebbségi magyar társadalmak” építésének projektje kisebbségi nemzetépítésként/nacionalizmusként is felfogható. Z. Kántor: Nationalism, nationalizing minorities and kin-state nationalism. In Francois Ruegg, Rudolf Poledna, Calin Rus (eds) (2006) *Interculturalism and Discrimination in Romania: policies, practices, identities and representations*. (Berlin: LIT Verlag) pp. 249–276.

A közép-európai kisebbségeket, egymástól mereven nem elválasztva, három csoportba lehet besorolni.⁵ Az egyik a nemzeti közösségtudattal rendelkező, azt a nemzeti identitásukban meghatározó elemként megélő nemzeti kisebbségek csoportja. Ide sorolhatók – a kutatások és a tapasztalatok szerint a magyar nemzethez való kötődésüket elsődlegesnek tartó – romániai, szlovákiai, ukrainai és szerbiai magyarok.⁶ Ettől elkülöníthető az eredeti etnokulturális vagy nemzeti közösségétől tartósan különfejlődött, ahhoz elsősorban a származás, valamint a beszélt nyelv alapján kötődő etnikai kisebbségek csoportja. Ide sorolhatjuk a horvátországi és a szlovéniai magyarság meghatározó részét illetve a magyarországi nemzetiségek közül a cigányság jelentős részét.⁷ Végül abban az esetben, ha a csoportnak, amelyik már nyelvet váltott, nincs etnikai közösségtudata, de a többségi nemzettől eltérő a származástudata miatt azonosságtudatában a lokális sajátosságokhoz kötődik elsősorban, akkor regionális kisebbségekről beszélünk. Ilyenek Ausztrián belül a burgenlandi magyarok illetve ebbe a kategóriába sorolhatjuk be a magyarországi nemzetiségek döntő részét. Ugyanekkor beszélnünk kell egy negyedik kategóriáról, a bevándorlókról (munkavállaló migránsokról) is. Az ausztriai és németországi kb. 200 ezer fő magyar diaszpóra illetve a magyarországi nemzetiségeken belül a nem Magyarországon születettek jelentős csoportja tartozik ide.⁸

A már használt magyarságpolitika kifejezésen az 1918-ban Magyarországtól más országokhoz került magyarsággal kapcsolatos kormányzati tevékenységet értem Budapest, Bukarest, Belgrád és Prága/Pozsony kormányzatai részéről. A közép-európai kisebbségi elitek politizálását, kisebbségi politikának nevezem. Nemzetiségpolitikán pedig egy-egy kormányzat az országában élő nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos általános politikáját értem. A három együtt ad egy etnopolitikai viszonyrendszert. Értelmezésemben a magyarságpolitika Magyarország és a határon túli magyarok viszonylatában a magyar állam és a külföldi magyarok viszonyrendszerét fedi le. Ennek része a nemzetközi és kétoldalú kisebbségvédelem; a magyar–magyar /a kin-state ...rokonország és a magyar kisebbségek/ kapcsolatok

⁵ Szarka László (2004) *Kisebbségi létbelyzetek - közösségi alternatívák* (Budapest: Lucidus) pp. 113–128.

⁶ Részletesebben: Bárdi Nándor, Fedinec Csila, Szarka László (szerk) (2011) *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century* pp. 11–20. A legfontosabb erre vonatkozó vizsgálatok: Csepeli György, Örkény Antal, Székelyi Mária (2002) *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. (Budapest: Balassi Kiadó) 180 p.; Dobos Ferenc (szerk.) (2001) *Az autonóm lét kihívásai kisebbségben. Kisebbségi riport*. (Budapest: Books in Print; Osiris) 394 p.; Gereben Ferenc (2005) *Olvassékultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. (Budapest: Lucidus) 215 p.;

⁷ Átfogó horvátországi vizsgálat: Kiss Tamás (2010) Drávaszögi mozaik: nemzetiségi egyenlőtlenségek és kisebbségi stratégiák Horvátország magyarlakta településein. *Regio*, 4, 109–162.; A magyarországi cigányságról: I. Kemény ed. (2005) *Roma of Hungary*. (Boulder, Colorado; Highland Lakes, New Jersey: Social Science Monographs; Atlantic Research and Publications, Inc.), 385 p.

⁸ A 2001-es népszámlálás szerint a 205 ezer cigány kötődésű közül közel ezren származtak külföldről, míg a többi 12 nemzeti kisebbséghez tartozó 237 ezer fő 14%-a született Magyarországon kívül. Tóth Ágnes, Vékás János (2004) *Barátság*, 5. pp. 4428–4429.

intézményes működtetése; a kisebbségi magyar közösségek támogatása. Ugyanez a szakpolitika a közép-európai országok kormányzatai és az adott magyar kisebbség közötti integrációs-, nyelv- és intézményi politikákra bontható.

Azt, hogy kít is tekintünk magyarnak, alapvetően az önbesorolás alapján szokás megadni. Ugyanakkor léteznek olyan magyar származásúak, akik nem tudnak magyarul és olyan magyar nyelvtudással bírók, akik nem magyar származásuk. Azaz létezik „a magyaroknak” olyan része is, amely nem csak a magyar kulturális és nemzeti azonosságot érzi a magáénak, hanem más kötődésekkel is rendelkezik. Ez különösen érvényes a magyarországi etnikai és nemzeti kisebbségekre, hiszen a magyar etnokulturális közösségen túl a magyar állampolgárok körének egészét is a magyarsághoz soroljuk. Tehát a magyarországi nemzetiségeket, mint magyar állampolgárokat és a magyar kultúrához is kötődő nem magyar állampolgárokat szintén a magyarság részének tekinti a magyarországi közgondolkodás. A 2001-es népszámlálás alkalmával Magyarországon 314 ezer fő nyilatkozott úgy, hogy a magyar mellett más kötődése is van. Ugyanakkor 2011-ben a népszámlálások során kb. 2,1 milliónyian vallották magukat magyarnak a Magyarországgal szomszédos országokban, illetve kb. 460 ezer magyar él a világ más tájain.⁹ (Magyarország lakossága 9,982 millió volt, a térségben általános népességcsökkenést ebben az esetben elsősorban a határon túli magyarok bevándorlása enyhíti.)

A következőkben azokat a társadalmi folyamatokat szeretném bemutatni, amelyekből a nemzeti azonosságtudat megőrzése körüli erős magyar bizonytalanságérzet fakad. Ezt egyfajta „veszteség narratívának”, az I. világháború terület és lakosságvesztése miatt a múlt, mint „hanyatlástörténet” megélésének tekinthetjük. Mindez a magyar nemzeti közösségi tudat egyik fontos traumatizált elemévé vált.

⁹ Papp Z. Attila (2011) Some Social and Demographic Features of the Hungarian Diaspora in the West and Its Institutions In Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (szerk.) (2011) *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century* pp. 642–660.

2. A kisebbségi magyar közösségek népessége és az utóbbi évtizedek legfontosabb társadalmi folyamatai

1. tábla. A Magyarországgal szomszédos országok magyarsága 1910–2011¹⁰

	1910		1930		1991		2001		2011	
Burgenland (Ausztria)	26 225	9%	10 442	3,5%	6 763	2,8%	6 641	2,4%		
Szlovákia ¹¹	884 309	30,2%	592 337	17,6%	567 296	11,5%	520 528	9,6%	458 467	8,5%
Kárpátalja (Ukrajna ¹²)	184 108	30,6%	116 898	15,9%	155 711 ¹³	12,5%	151 516	12%		
Vajdaság (Szerbia)	425 672	28,1%	376 176	23,2%	339 491	16,9%	290 207	14,2%	253899	13%
Horvátorsz.	119 874	3,5%	66 040	1,7%	22 355	0,5%	16 595	0,4%		
Muravidék (Szlovénia)	20 737	23%	15 050	–	7 637	8,5%	5 386	6,5%		
Erdély (Románia)	1653943	31,7%	1552563	25,8%	1603900	20,8%	1415800	19,6%	1224937	18,9%

Az összeállítás a népszámlálási adatok alapján készült.¹⁴

A fenti táblázatból kitűnik, hogy a szomszédos országokban élő magyarok lélekszáma az elmúlt kilenc évtized alatt több mint 1 millió fővel lett kevesebb. 1910-ben a Magyarországtól elcsatolt területeken élő magyar anyanyelvűek száma 3.175.000 fő volt, míg 2011-ben 2.100.000 fő. A népesedési térvesztés egyértelmű, akkor is, ha megfelelő forráskritikával kezeljük az 1910-es népszámlálási adatokat. Ez a folyamat még jobban megragadható, ha a Kárpát-medence népességén belül nézzük meg a nem magyarországi magyarok arányát, amely 1910-ben 32,1% volt, 2001-ben pedig 17,6%. Régióként pedig Kárpátalján, a Vajdaságban és Szlovákiában, 1/3-ról kb. 1/10-re, illetve Erdélyben 1/5-re csökkent az arányuk. Ugyanakkor elmondhatjuk, hogy a közép-európai országok etnikailag homogénebbek lettek, és ez leginkább Magyarországra érvényes.¹⁵

¹⁰ 1910 kivételével, amikor a magyarországi népszámlálás csak az anyanyelvre kérdezett rá, a népszámlálások nemzetiségi adatait közöljük.

¹¹ 1930-ban, 1991-ben Csehszlovákián belül.

¹² 1930-ban Csehszlovákián, 1989-ben Szovjetunióon belül Kárpátalja adatai.

¹³ 1989-es népszámlálás

¹⁴ Gyurgyík László, Horváth István, Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In B. Bitskey (szerk.) (2010) *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia sorozat a Sándor-palotában. Tanulmánykötet.* (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal) 72. p.

¹⁵ Hoóz István (1996) A nemzetiségi struktúra átalakulása a Kárpát-medencében. *Statisztikai Szemle*, 11, pp. 930–939.; Kocsis Károly, Botlik Zsolt, Tátrai Patrik (2006) *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989–2002).* (Budapest: MTA Földrajztudományi Intézet) pp. 21–42.

2.1. Az utóbbi két évtized kisebbségi magyarokat érintő folyamatai közül első helyen a 600 ezer fős népfogyatkozást lehet kiemelni. Ennek okait a következő táblázat foglalja össze. De mindenek előtt hangsúlyozni kell, hogy a népfogyatkozás a magyar kisebbségtörténetben az utóbbi 10 évet leszámítva mindig történelmi kataklizmákhoz kapcsolódott.¹⁶

2. tábla. A kisebbségi magyar közösségek népfogyatkozásának okai 1991–2011¹⁷

Terület	Népességszám változása 1991–2001–2011	Természetes szaporodás/fogyás 1991–2001–2011	Vándorlási egyenleg 1991–2001–2011	Asszimiláció
Erdély	- 193/ - 197 ezer	- 100/ - 60 ezer	- 106/ - 111 ezer	8 ¹⁸ / - 20 ezer ¹⁹
Szlovákia	- 47/ - 63 ezer	- 12/ - 23 ezer	- 2/ - 15 ezer	- 34/ - 24 ezer
Vajdaság	- 50/ - 40 ezer	- 30/ - 30 ezer	- 50 ²⁰ / - 5 ezer	- 5/ - 5 ezer
Kárpátalja	- 4/ - 9 ezer	- 5/ - 5 ezer	- 4/ - 2 ezer	5 ²¹ / - 2 ezer

¹⁶ 1918–1924 között: 350 ezren menekültek az elcsatolt területekről Magyarországra; 1940, a II. bécsi döntés után: Dél-Erdélyből 190 ezer magyar érkezett Magyarországra és Észak-Erdélyből 220 ezer román Romániába; 1944-ben: az 1938-tól visszacsatolt területekről kb. 350 ezer zsidó lett a holocaust áldozata; Magyarország II. világháborús katonai embervesztése 100-180 ezer fő között, a polgári áldozatok száma 45 ezer fő körül volt; 1944-ben Kárpátaljáról kb. 40 ezer főt vittek el munkatáborba, több mint fele nem tért vissza. 1944-ben a Vajdaságban a partizán megtorlásoknak kb. 20-40 ezer magyar áldozata volt; 1944–1946 között: Magyarországon maradt Erdélyből 100 ezer fő; 1946–1948: Csehszlovákiából Magyarországra a lakosságcsere során kitelepítettek 130 ezer magyart, Magyarországról pedig Csehszlovákiába telepítettek át 72 ezer szlovákot, kb. 50 ezer dél-szlovákiai magyart deportáltak Csehországba és 327 ezer csehszlovákiai magyart szlovákká minősítettek. 1946–1948 között 185 ezer magyarországi németet telepítettek ki Magyarországról és kb. 60 főt vittek el Szovjetunióba munkatáborba. 1956-ban 200 ezer fő hagyta el az országot. 1986–1992 között Romániából kb. 60 ezer magyar menekült Magyarországra. 1991–1995 között kb. 50 ezer magyar menekült el a délszláv háború elől Horvátországból és a Vajdaságból Magyarországra.

¹⁷ Gyurgyík László, Horváth István, Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In Bitskey Botond (szer.) (2010) *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia sorozat a Sándor-palotában. Tanulmánykötet.* (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal) 95. p.

¹⁸ Ez a növekedés, tehát a természetes népmozgalmon felüli népszámlálási gyarapodás Romániában feltételezhetően azoknak a szatmári sváboknak köszönhető, akik vagy szüleik az előző népszámláláskor nem vallották magukat magyarnak. T. Kiss (2012) Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 1, 45. p.

¹⁹ uo.

²⁰ Gyurgyík László, Horváth István, Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In Bitskey Botond (szerk.) (2010) *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia sorozat a Sándor-palotában. Tanulmánykötet.* (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal) 95. p.

Ebből a táblázatból látszik, hogy miközben a romániai magyarság csökkenése alapvetően a természetes fogyásnak és a (döntően magyarországi) elvándorlásnak tudható be, addig a szlovákiai magyarok esetében a legfontosabb az intergenerációs nemzetváltás, az asszimiláció. Ez elsősorban a vegyes házasságokból adódik, ahol a született gyerekek kb. 2/3-a felnőve a többségi nemzethez tartozónak vallja magát. A szerbiai magyaroknál a legfontosabb népességsökkenő tényező a délszláv háborúk elől Magyarországra való menekülés volt. Az ukrajnai magyarság esetében stabil demográfiai viszonyokról beszélhetünk. Az ausztriai magyarokat két részre oszthatjuk, a 6 ezres előregedő burgenlandi magyarságra és az elsősorban bécsi és Bécs környéki Magyarországról, Romániából és Szerbiából érkezett magyar bevándorlók csoportjára és az előrejelzésekből itt várható egyedül komoly növekedés. A magyarországi alacsony népességsökkenés elsősorban a közel 300 ezres szomszédos országokból érkező magyar anyanyelvű bevándorlásnak köszönhető. A legnagyobb fogyással a két kisebb magyar közösségben számolhatunk (Szlovéniában és Horvátországban) ahol 50-60% fölött van a vegyes házasságban élő magyarok száma. Húsz év távlatában a magyarok fogyása az adott országos átlagokhoz képest Horvátországban, Szlovéniában és Szerbiában a legnagyobb (60%, 50%, 31%) Romániában és Szlovákiában mérsékeltebb (20%, 18%), míg Ukrajna a csökkenés 4% ponttal kisebb az országosnál, Ausztriában pedig 6 szoros növekedéssel kell számolnunk.

3. tábla. A kárpát-medencei magyarokra vonatkozó népességszám változás és előrejelzések²²

Ország/Év	1991	2001	2011	2021	1991–2021	Országos változások 1991–2021
Ausztria	33 459	40 583	48 592	56 852	69,9%	11,32%
Horvátország	22355	16595	11 106	7 785	- 65,1%	- 4,41%
Magyarország	10 138571	9 959 362	9 817 683	9 650 505	- 4,8%	- 5,78%
Románia	1 624 959	1 431 807	1 258 110	1 089 495	- 32,9%	- 12,18%
Szerbia	343 942	293 299	242 365	208 341	- 29%	2,24%
Szlovákia	567 296	520 328	480 655	443 287	- 14,8%	3,54%
Szlovénia	8 503	6 243	4 429	3 453	- 44,5%	6,54%
Ukrajna	163 111	156 600	143 475	124 929	- 20,2%	- 16,75%
Összesen	12 903 196	12 425 017	12 006 415	11 584 657	- 10,2%	- 9,53%
Összesen Magyarország nélkül	2 763 625	2 465 655	2 188 738	1 934 152	- 30%	

²¹ Ez a növekedés feltételezhetően azoknak a görög katolikusoknak köszönhető, akik vagy szüleik az előző népszámláláskor nem vallották magukat magyarnak. Uo.

²² Csete Örs, Papp Z. Attila, Setényi János: Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón In Bitskey Botond (szerk.) (2010) *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia sorozat a Sándor-palotában. Tanulmánykötet.* (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal) 128. p.

2.2. Három országban (Szlovénia, Horvátország, Ukrajna) döntően falusi környezetben él az előregedő magyar népesség.²³ De a többi kisebbségi magyar közösségre is jellemző az utóbbi évtizedben a kisvárosok felértékelődése és egyfajta reruralizáció. Ez utóbbi azt jelenti, hogy valamennyi Magyarországon kívüli magyar lakta régióban jelentősen csökkent a városi (5000 fő fölötti településeken lakó) magyar népesség aránya és ezzel nőtt a kis településeken, falvakban élőké. Több regionális központnak tekinthető város elvesztette magyar többségét (Szatmárnémeti, Marosvásárhely Romániában, Szabadka Szerbiában). A tömbmagyarság²⁴ döntően közepesen és alulfejlett régiókban él, az országos átlagoknál nagyobb munkanélküliségi mutatókkal. A burgenlandi, muravidéki, horvátországi magyar közösségi életben a falusi közösségek a dominánsak, Kárpátalján és a Vajdaságban a magyar kisvárosok szerepe nőtt meg nagyban a nagyvárosok rovására. Hasonló, a regionális központokból a vidéki magyar kisvárosokba való intézményi átrendeződés figyelhető meg Szlovákiában Šamorin, Kráľovský Chlmec (Somorja, Királyhelmece) felértékelődése, Bratislava, és Kosice (Pozsony, Kassa) befolyásának csökkenése Dunajska Streda, Komarno (Dunaszerdahely, Komárom) meghatározó szerepe). Ugyanígy Romániában Cluj, Oradea, Târgu-Mureș (Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely) hagyományos központokkal szemben jelentősen megnőtt a Székelyföld szerepe a kisebbségi magyar közéletben, illetve kulturális-oktatási téren is Miercurea-Ciuc, Odorheiu Secuiesc (Csíkszereda és Székelyudvarhely). Az alábbi 2001-es adatokból az is látszik, hogy a magyarság elvesztette korábbi felülreprezentáltságát a városi lakosság körében.

²³ Gyurgyík László, Horváth István, Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In Bitskey Botond (szerk.) (2010) *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia sorozat a Sándor-palotában. Tanulmánykötet.* (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal) 81. p.

²⁴ A romániai Székelyföld (Hargita, Kovászna és részben Maros megye) kivételével lényegében a szomszédországi magyarok a magyarországi határral párhuzamos 50 km-es sávban élnek, Dél-Szlovákiában, az ukrainai Beregszász környékén, a romániai Szatmárnémeti – Arad vonalon, Szerbiában pedig a Tisza mentén Szabadka, Magyarkanizsa, Ada, Zenta vidékén.

4. tábla. Magyarok aránya a városi lakosságon belül 2001-ben²⁵

	Teljes népességből városi lakos (%)	A magyar népességből városi lakos (%)
Erdély	56.2	52.7
Szlovákia	56.1	38.5
Vajdaság	55.6	58.2
Kárpátalja	36.7	35.4

Ugyanakkor a kisebbségi magyarok több mint fele olyan településeken él, ahol a magyarság van többségben (2001: Erdély 56,6%; Szlovákia 76,1%; Vajdaság 48,8%; Kárpátalja 61,9%). Egytizedük azonban olyan szórányszóráshelyzetben él (a településen belül 10% alatt), ahol nem sok lehetőség van az etnokulturális önazonosság fenntartására (2001: Erdély 8,5%; Szlovákia 7,5%; Vajdaság 14,7%; Kárpátalja 14,1%).²⁶ A kettő között, tehát a helyi szinten kisebbségben, de mégsem szórányszóráshelyzetben élő magyarság önazonosságának megőrzésére van a legnagyobb hatással az adott ország kisebbség- illetve magyarságpolitikája. A magyar többségű településeken a nyelvi, sajátos intézményi gondokat a bővülő önkormányzati jogosítványok révén sokkal könnyebb kezelni, mint ahol a többségi nemzet adja az önkormányzati vezetést.

2.3. Hasonló társadalmi pozíció-vesztésről beszélhetünk, ha a kisebbségi magyar közösségek középosztályosodását vizsgáljuk. Az oktatási rendszerből adódó hátrányok és a kivándorlás miatt arányaiban szűkül a kisebbségi magyar középréteg. A középosztályosodás az 1989 előtti időszakra visszavezethető kulturális, kapcsolati és gazdasági tőkehiány miatt is csak nagyon szűk magyar kisebbségi rétegeket érintett. A potenciális városi, fiatal szakképzett csoportokat pedig a jobb magyarországi és külföldi lehetőségek szívták el. Miközben a középfokú oktatás terén csak kis lemaradást mutatnak a magyarok mutatói az országos átlagokhoz képest addig a diplomások között már erősen alulreprezentáltak a magyarok, a felsőoktatás tömegessé válása ellenére. Ebből a szempontból Ukrajnában és Szlovákiában a legrosszabb a helyzet.

²⁵ Szarka László (2001) *A városi magyar népesség számának alakulása a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000)*, *Kisebbségkutatás*, 4, 57–67.; Gyurgyík László, Horváth István, Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In Bitskey Botond (szerk.) (2010) *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia sorozat a Sándor-palotában. Tanulmánykötet*. (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal) 102. p.

²⁶ uo. 90. p.

5. tábla. Románia, Szlovákia, Szerbia es Ukrajna lakosságának es magyar lakosságának iskolai végzettsége a legutóbbi (2001, 2002. évi) népszámlálási adatok szerint²⁷

Iskolai végzettség (ISCED)	Románia		Szlovákia		Szerbia/Vajdaság		Ukrajna	
	összes %	magyarok	összes	magyarok	összes	magyarok	összes	magyarok
Általános iskolai (1,2 A)	47,7	49,3	26,4	36,3	41,3	53,9	31,5	40
Szakiskolai (3 C)	15,3	17,7	29,4	30,1			52,6	53,2
Középiskolai-érettségivel (3 A, 3 B)	21,4	21,6	32,1	26,3	43,9	37,6		
Főiskolai, egyetemi (5, 6)	10,0	7,8	9,8	5,4	9,4	6,1	12,4	5,2
Iskolázatlanok, ismeretlenek	5,7	3,7	2,4	1,3	7,8	2,2	3,5	1,6
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

Ha a foglalkoztatottak gazdasági ágazatok szerinti megoszlását nézzük, akkor a mező- és erdőgazdálkodásban Szlovákiában és a Vajdaságban messze felülreprezentáltak a magyarok (Szlovákiában 7% az országos arány, míg a magyarok körében 13%). Az ipari szektorban sokkal kiegyenlítettebb a helyzet. Ellenben a szolgáltató szektoron belül, Romániában és a Vajdaságban pénzügyi és gazdasági szolgáltatások terén az országos átlag kétharmada a magyarok mutatója, a közigazgatás, belügy, honvédelem terén pedig csak az országos arány fele.²⁸ Ugyanitt a legnagyobb a magyarok alulreprezentáltsága a szolgáltató szektoron belül.

²⁷ Csete Örs, Papp Z. Attila Setényi János: Kárpát-medencei magyar oktatás az ezredfordulón. In Bitskey Botond (szerk.) (2010) *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia sorozat a Sándor-palotában. Tanulmánykötet.* (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal) 129. p.

²⁸ Gyurgyík László, Horváth István, Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In Bitskey Botond (szerk.) (2010) *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia sorozat a Sándor-palotában. Tanulmánykötet.* (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal) 102–103. p.

6. tábla. A foglalkoztatottak megoszlása gazdasági ágazatok szerint Romániában, Szlovákiában és Vajdaságban, 2001-ben²⁹

Gazdasági ágazat		Románia		Vajdaság		Szlovákia ³⁰	
		Összes	Magyar	Összes	Magyar	Összes	Magyar
Primér szektor	Mezőgazdaság, halászat és erdőgazd.	27,1	17,6	23,3	33,6	7	13
Szekundér szektor	Bányászat	1,9	1,9	0,5	0,3		
	Gyártóipar	24,2	34,7	26,7	27,9		
	Energetikai ipar	2,3	2,1	1,4	1,6		
	Építőipar	6,2	7	4,8	4,9		
	Összesen	34,7	45,6	33,5	34,7	42,4	39,4
Tercier szektor	Kis- és Kereskedelem	10,5	12,4	13,2	9,9		
	Vendéglátás	5	4,8	2,4	1,6		
	Szállítás és kommunikáció	1,9	1,3	5,2	3,3		
	Pénzügyi szektor és gazdasági szolgáltatás	3,6	2,6	4,1	2,4		
	Közigazgatás, belügy, honvédelem	5,7	3,2	4,6	2,3		

2.4. Az etnokulturális reprodukció nehézségei legmarkánsabban a szórványosodásban /diaszpórává válásban, (saját intézményvesztésben)/ és a vegyes házasságokban válnak nyilvánvalóvá. Az utóbbi két évtizedben folyamatosan nőtt a többes (nyelvi-kulturális-nemzeti) kötődések szerepe. A szórványosodás /diaszpórává válás/ nem pusztán a magyarság lélekszámának csökkenését jelenti egy adott régióban vagy településen, hanem azt is, hogy ennek következtében az ilyen viszonyok között élők nem képesek saját anyanyelvű intézményeik fenntartására. Az anyanyelvhasználat a családi közösségbe szorul vissza és a párválasztás esetében is nagy az esélye a vegyes házasságnak, ami szórványhelyzetben a leszármazottak jó részének

²⁹ Uo. További részletes feldolgozások a *Regio*, 2008. 4. számában jelentek meg: Gyurgyík László: A szlovákiai magyarság társadalomszerkezete a 90-es években. 77–101. p.; Papp Z. Attila: Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozíciójának alakulása 1992–2002 között. 155–230. p.; Badis Róbert: A vajdasági magyar népesség társadalmi szerkezete két népszámlálás tükrében 1991, 2002. 102–154. Történetileg és a pozíciókat az adott ország társadalmi rétegződésében értelmezte: Kiss Tamás: Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához, I-II. *Pro Minoritate*, 2010. nyár, 3–28. p.; 2010. ősz, 3–42. p.

³⁰ Szlovákiában igen jelentős (20 százalék fölötti) az adathiány. Ennek oka minden bizonnyal, hogy a kérdőív itt önkéntes volt. A hiányzó válaszokat a táblázatban nem vettük figyelembe.

asszimilációjához vezet. Az utóbbi évtizedekben a vegyes házasságok aránya némileg növekedett. Szlovákiában a magyarok által kötött szlovák-magyar házasságok aránya 15,5% volt 1980-ban, ma kb. 20% körül van.³¹ A romániai magyarok 12,5 %-a élt vegyes házasságban 2001-ben. A szerbiai magyaroknál ez az arány jóval magasabb, 2009-ben 29,73% volt.³²

A vegyes házasságokból születő gyerekek nemzeti hovatartozásának alakulása a kisebbségi asszimilációs folyamatok legerősebb hajtóereje. Erdélyben és a Vajdaságban az eltérő nemzetiségű szülők gyermekeinek kb. kétharmada a többségi etnikai csoporttal azonosul, Szlovákiában az arány kb. 80%. A szlovákiai vegyes házasságok aránya, ahhoz képest, hogy a leginkább egy tömbben élő magyarságról van szó, annak köszönhető, hogy itt a legkisebb a társadalmi és kulturális távolság a két etnikai csoport között. A családon belüli nemzetváltás magasabb aránya pedig azzal függhet össze, hogy magas a többségi társadalmi-kulturális pozíciók presztízse a magyar kisebbségen belül, és sokan úgy vélik, hogy a társadalmi mobilitást elősegíti a többségi etnikai-nyelvi közösséggel való azonosulás.³³

Azokon a településeken és régiókban ahol a vegyes házasságok aránya 50–60 százalék körül mozog, kérdéses a magyar közösségek hosszú távú fennmaradása – ebben a legérintettebbek a szörványban élő magyarok, illetve a nagyobb városok kisebb magyar közösségei. (Ilyen például Romániában Máramaros, Arad, Temes megye, Horvátország, Szlovénia.) Társadalmilag pedig a lakótelepeken élő és munkásként foglalkoztatott magyar kisebbség a legelhanyagoltabb.

2.5. Az utóbbi évtizedben került előtérbe a magyar kötődésű romák problémája a kisebbségi magyar közösségeken belül. Ebben a vonatkozásban Kelet-Szlovákiában a magyar intézményrendszerben megjelenő roma túlsúly és az ezzel együtt meglévő regionális, társadalmilag leszakadt (underclass) csoportok kialakulása a legsúlyosabb probléma. Szlovákiában a magukat magyarnak vallók 12,5%-ára, 65 ezer főre becsülik a cigányok arányát. Erdélyben a magukat magyarnak vallók 6,5%-áról, közel 90 ezer főről van szó. Kárpátalján az ott élő magyarság 9%-ára, 14 ezer főre tehető a magyar-romák aránya az ottani 32 ezres roma népességen belül.³⁴ A magyar kisebbségi iskolarendszerben egyre nagyobb gondot jelent, hogy az oda járó romák miatt a magyar szülők inkább többségi iskolába adják a gyerekeiket. Másrészt a többségében magyarok lakta településeken és régiókban olyan roma csoportok jelentek meg akik

³¹ uo. pp. 90–94.

³² Badis Róbert (2011) *A vajdasági magyar szörványban élők demográfiai helyzete* (Zenta: Identitás Kisebbségkutató Műhely) pp. 14–15.

³³ Gyurgyík László (2004) *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében* (Pozsony: Kalligram) 109 p.

³⁴ Gyurgyík László, Horváth István, Kiss Tamás: *Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció*. In Bitskey Botond (szerk.) (2010) *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia sorozat a Sándor-palotában. Tanulmánykötet*. (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal) 106–114. p.

nem beszélnek magyarul illetve nem integrálódtak a helyi társadalomba és ebből adódóan egyre több a roma-magyar konfliktus.³⁵

2.6. A kilencvenes évek közepétől a határon túli magyar fiatalok szocializációja alapvetően a magyar médiatérben zajlik, döntően magyarországi tv és rádió csatornákat nézik illetve hallgatják, az ottani internetes honlapokat használják.³⁶ Ennek egyik következménye, hogy a többségi nyelv elsajátítása egyre nagyobb gondot jelent az általános és középiskolás korúak számára a magyar többségű területeken. Egy másik fontos jelenség, hogy egy olyan virtuális világban tájékozódnak, ahol – döntően budapesti termékként – nincs jelen a többségi nemzet kultúrája, saját országa politikai élete stb. Ugyanakkor ezzel részükről Magyarországgal szemben is megnövekedtek az emancipációs igények, hiszen a médiafogyasztás révén átlépve a határt a hazaérkezés, az otthonosság érzetének elvárása is megerősödött. Ezzel párhuzamosan azonban, épp a magyarországi média túlsúlyának köszönhetően, nem alakultak ki országonként a regionális közvélemény fórumai, hanem a legtöbb esetben a kisebbségi politikai elit is a magyarországi médiákon keresztül próbál saját választóinak üzeni. (2002-ben épp a határon túli magyarok tájékoztatása érdekében hozták létre Magyarországon a Duna Televíziót, mint műholdas televíziós csatornát. Később minden jelentősebb magyarországi kereskedelmi és köztévé megjelent az erdélyi médiapiacra.)³⁷

Miközben a magyar kisebbségi közösségek 1989 után egy óriási revitalizációs folyamaton estek át, és ma hét országban több ezer oktatási és kulturális intézménnyel rendelkeznek³⁸, mégis az előbbi folyamatokat érzékelve sok vonatkozásban sorsukat egyfajta hanyatlástörténetként élik meg. Bizonytalanok abban, hogy miként sikerül saját regionális etnokulturális közösségeiket megtartani, illetve fejleszteni. Tehát egyszerre van jelen a magyar közgondolkodásban az utóbbi húsz évben az elért eredményekre támaszkodva a párhuzamos „kisebbségi magyar társadalom” építésének projektje, a kulturálisan megosztott társadalmak konszociális berendezkedésében bizakodva. Ugyanakkor a népesedési, társadalmi folyamatokat és a szomszédos országos magyarság doktrínái a kilátásokat elbizonytalanítják. Ez a bizonytalanság és egzisztenciális félelem alapvetően meghatározza önképüket, jövőképüket, önmaguk és gyerekeik életstratégiáját. Ez a közösségi jövőért érzett aggodás, régióként más-más formában és jelentőséggel, a többség-kisebbség viszonyrendszer is erősen befolyásolja.

³⁵ Papp Z. Attila (2012) Romák és magyar cigányok a Kárpát-medencében. Demográfiai áttekintés. *Pro Minoritate*, 3, pp. 53–79.

³⁶ Dobos Ferenc (2012) Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében, 1999–2011 (Budapest: Médiatudományi Intézet) 217 p.

³⁷ <http://www.hirado.hu/rovatok/inenglish.aspx> A médiahasználat társadalmi összefüggéseiről: Papp Z. Attila, V. Veress (eds) (2007) *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés.* (Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet) 308 p.

³⁸ Blénesi Éva, Mandel Kinga, Szarka László (2005) *A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer* (Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet) 292 p.

Míndez természetesen a magyarországi közvélekedésnek is része lesz és visszahat az államközi kapcsolatokra.

3. A kisebbségi kérdés Magyarországon és a jövőképek változása

A kisebbségi kérdés magyarországi sajátossága az, hogy ehhez a témához öt különböző csoport problémái tartoznak: a magyarországi nemzetiségek; a határon túli magyarok; a cigányság; a zsidóság; a bevándorlók. Bár a budapesti kormányzatok etnopolitikai tevékenysége így nem szűkíthető le a kisebbségi magyarságra, de ez a fejezet csak ezt a témát vizsgálja.

3.1. Arra kérdésre, hogy miért is foglalkoznak Magyarországon a kisebbségi magyar közösségek problémáival sokféle személyes és hivatalos válasz létezik. Az erre vonatkozó vélekedések első csoportjába a történeti Magyarországhoz kapcsolódó, a magyar nemzet és a magyar állam határainak eltéréséből adódó történeti megfontolások tartoznak. A határon túli magyarok létezése ugyanis a történeti Magyarországot idézi fel: a kisebbségi magyar közösségek szülőföldjének kulturális öröksége a történeti Magyarország hagyatéka. Ez a kulturális nemzet tényének magától értetődő elfogadása.

Vannak ezen túl a pragmatikus érvek. Magyarországon több tízezer olyan család él, amely a határon túl családi, rokon kapcsolatokat ápol. Az odafigyelés mintegy társadalmi igényként is megjelenik. Másrészt a kisebbségekkel kapcsolatos kérdések a környező országokkal kialakított kétoldalú kapcsolatokban is meghatározóak. A magyar kisebbségek helyzete, politikai lépéseik közvetve a térség stabilitására is hatással lehetnek.

A nyugati országszél kivételével a migrációs folyamatok több évszázada a Kárpát-medence közepe felé tartanak. Magyarország munkaerő-piaci és gazdasági érdeke, hogy ennek során leginkább képzett, magyar nemzetiségű munkaerő érkezzen az országba. A magyarországi demográfiai csökkenést az utóbbi évtizedekben folyamatosan enyhítette a határon túli magyarok bevándorlása. Az országnak ugyanakkor az is érdeke, hogy ún. migrációs rendszer alakuljon ki környezetében, mely alatt egy olyan oda-vissza működő folyamatot értünk, amelyben a magyarországi munkavállalás, tartózkodás időleges, és az itt felhalmozott tudás és tőke visszakerülhet a Kárpát-medence egy másik régiójába, mintegy a térség belső reintegrációs folyamatainak részeként. Hasonló érdekelttség áll fenn a kulturális és oktatási javak piacán is, amelyet behatárol a magyar nyelv, mely ezeket a piacokat Magyarországhoz is köti. A határon túli magyarok egyrészt fogyasztóként jelennek meg ezen a piacon, másrészt maguk is kulturális javakat hoznak létre, amely Magyarországon lehet piacképes.

Végül meg kell említeni a morális érvelést, mely a magyar állam történelmi felelősségéből indul ki. Magyarország két világháborúból vesztesként került ki,

döntően ennek köszönhető a határon túli magyar kényszerközösségek létrejötte. A magyar állam 1918 előtti polgárainak egy része (az öntudatos nemzetiségi csoportok) az első világháború után nem kívánt a magyar állam fennhatósága alatt élni, és a nemzetközi viszonyok révén ez a szándéka meg is valósult. Ám azok iránt a főleg magyar nemzetiségű személyek iránt, akik a lakóhelyükkel együtt el lettek szakítva Magyarországtól, a magyar állam felelősséggel tartozik, hiszen (1918-ban és 1945-ben) a hibás politikai döntéseknek eredményeképp kerültek új állami fennhatóság alá.³⁹

3.2. A magyarságpolitika fogalma csak az utóbbi két évtizedben terjedt el. A két világháború között ismeretlen volt a „magyarságpolitika” mint külön fogalom, mert a határon túli magyarokkal való törődés és a trianoni békeszerződés revíziója összefonódott. Az 1918-tól napjainkig tartó időszakot nézve, a határon túli magyarokkal kapcsolatos politikálást nézve a revízió, mint megoldás és jövőkép csak ekkor, 1944-ig volt meghatározó a kormányzati politikában.⁴⁰ Ezt követően a kérdés a rendszerváltásig a mindenkori nagyhatalmi (szovjet) érdekeknek rendelődött alá. Az 1970-es években megoldásként a nemzetiségek híd szerepét és a kettős kötődést hangsúlyozták, a marxista-leninista nemzetiségpolitikára hivatkozva. Ezt a jövőképet a magyar kisebbségi elitek jobb híján elfogadták, de a Magyarországgal szomszédos országok közül egyedül a jugoszláv vezetés tette magáévá a kérdés valóban kölcsönös alapon történő kezelését.⁴¹ A hetvenes évektől a homogenizációs politikák megerősödése a kisebbségi intézményrendszer leépülését hozta magával. A határon túli magyar kulturális, oktatási intézmények ügyében a legkomolyabb konfliktusok Magyarország és Románia illetve Csehszlovákia között alakultak ki. (Jugoszláviában mintáértékűnek tekintették a magyarság helyzetét, a Szovjetunió esetében pedig igazából nem volt napirenden a kárpátjai magyar kérdés.)⁴²

A probléma súlya a nyolcvanas évek második felétől nőtt meg, megterhelve a szomszédos kapcsolatok. A magyar külpolitika ekkor már egyre jobban önállósodott, de ezen belül a kilencvenes évek közepéig az euroatlanti integráción volt a hangsúly. 1988-tól amikor elindult kormányzati szinten a külhoni magyarokkal kapcsolatos tevékenység intézményesítése. Ezt követően beszélhetünk magyarságpolitikáról, mint szakpolitikáról, amelyet a politikai osztály „nemzetpolitikaként” tart számon. A nemzetpolitika az egyes országokban a helyi sajátosságoknak megfelelő önálló kisebbségi intézményrendszer működtetésén

³⁹ 1938-ban Szlovákia déli része, 1939-ben Kárpátalja, 1940-ben Észak-Erdély, 1941-ben a Vajdaság egy része került vissza Magyarországhoz. Ezen régiók hovatartozásáról és fogalmáról: Introduction In Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (szerk.) (2011) *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century* pp. 5–10

⁴⁰ M. Zeidler (2007) *Ideas on territorial revision in Hungary 1920-1945* (Boulder, Colorado; Wayne, N.J.: Social Science Monographs; Center for Hungarian Studies and Publ.) 440 p.

⁴¹ Földes György (2007) *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés, 1956-1989* (Budapest; Napvilág) pp. 113–187.; Bárdi Nándor (2004) *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* (Pozsony: Kalligram) pp. 93–100

⁴² Bárdi Nándor (szerk.) (2003) *Iratok a szomszédos szocialista országok magyarságának kulturális támogatásáról. Magyar Kisebbség, 4,* pp. 132–166.

keresztül tartja kezelhetőnek a kisebbségi magyarok problémáit.⁴³ Mindezt az elvárás – mint jövőképet – általánosságban autonómiaként fogalmazzák meg a politikai közbeszédben.

3.3. A kisebbségi magyar közösségekben 1989 után megfogalmazott programokban a következők voltak a legfontosabb célok⁴⁴:

- a) Szeretnék elérni a magyar nyelv, mint regionálisan hivatalos nyelv státusát.
- b) Maguk kívánják igazgatni oktatásügyüket és kulturális életüket. Az oktatásügyben saját oktatási intézményrendszerük ellenőrzésére tartanak igényt. A kulturális életben a többségi intézményekkel azonos finanszírozáshoz és a szabad intézményfejlesztéshez ragaszkodnak.
- c) Az adott ország illetve régió közigazgatási beosztását úgy szeretnék befolyásolni, hogy a magyarok minél kisebb arányban váljanak regionális kisebbséggé.
- d) A gazdaság- és területfejlesztésben egyrészt azt kívánják, hogy a magyarok lakta régiók fejlesztése ne maradjon el más régiókéétól. Másrészt ellenzik, hogy az állami fejlesztések megbontsák településszerkezetüket és felboruljanak a nemzetiségi arányok.
- e) Szeretnék elérni, hogy a magyar kisebbség szimbólumai hivatalossá váljanak. Ezzel államuk szimbolikusan is jelét adná nemzeti méltóságuk tiszteletének.
- f) Minden szinten (parlament, önkormányzati) szeretnék politikai képviselőnek jutni. Folyamatosan megfogalmazódik az igény a kormányzati részvételre is.
- g) Magyarországon a magyarországi állampolgárokkal azonos elbírálást várnak el, és az ottani oktatási, kulturális életben szeretnék az intézményesen biztosított esélyegyenlőséget.

Mindehhez társult 1989 után a magyar kisebbségi elitek által megfogalmazott, társnemzeti pozíciót célzó nemzeti autonómia. Ez egyrészt politikai integrációs jövőkép volt (ideológiai elvárás és pártpolitikai hívó szó) a nemzeti alapon szerveződő kisebbségi közösségekben, másrészt ennek intézményesítésében egyfajta védgátat láttak és látnak a regionális és etnikai egyensúly megőrzése érdekében. Harmadrészt pedig az „autonómia” révén létrejövő intézményességtől várták a kisebbségi hátrányok

⁴³ Szarka László, Bárdi Nándor (2006) Az új magyar külkapcsolati stratégia előmunkálatai. *Magyar Kisebbség*, 3-4. pp. 5--235.; Ódor Bálint, Szesztay Ádám (szerk.) (2009) *Nemzetpolitikai konszenzus dokumentumokban. A KMKF nemzeti együttműködési stratégiája és szakpolitikai koncepciói 2004–2009.* (Budapest: KMKF) 181 p.; Bakk Miklós, Öllös László (2010) Politikai közösség és kulturális identitás. Magyarország és a szomszédos országok magyar kisebbségeinek viszonyában. In Bitskey Botond (ed) *Határon túli magyarság a 21. században.* (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal) pp. 41–68.

⁴⁴ A programok megtalálhatók: Bárdi Nándor, Éger György, (2000) *Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989-1999* (Budapest: Teleki László Alapítvány) 837 p.; a pontokban közölt összefoglalás bővebben – a g) pont kivételével – Öllös László (2008) *Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok.* (Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet) pp. 67--73.

mérséklését. A jövőképen belül a szülőföldön való maradás szlogenje az ezredforduló után kiüresedett azzal, hogy Magyarországról kiderült, nem képes a kisebbségi közösségeket alapvetően érintő társadalmi folyamatokban lényegi változást elérni. A kettős állampolgárságról szóló népszavazás kampánya 2004-ben pedig megkérdőjelezte a „virtuális haza” képzetét, illetve felszínre hozta az áttelepülés és a magyarországi egyéni emancipáció nehézségeit.

4. Az 1989 utáni budapesti kormányzatok magyarságpolitikája

4.1. Az Antall- (majd Boross-) kormány (1990–1994) magyarságpolitikáját három célkitűzésben összegezhetjük. A külpolitika felvállalta a magyar kisebbségek védelmét a nemzetközi fórumokon az ember- és kisebbségjogi normákra alapozva, a kollektív jogok biztosításáért. Emellett a hazai nemzeti- és etnikai kisebbségek számára egy, egész Közép-Európa számára mintaadó önkormányzati modellt kívántak létrehozni az 1993-as kisebbségi törvénnyel. A harmadik meghatározó alapelv a határon túli magyar pártoknak az adott közösségek reprezentatív érdekképviseleti szerveiként való elismerése, az őket érintő ügyekben álláspontjuk figyelembe vétele volt.⁴⁵

A kormányzati munkában ekkor épültek ki a magyarságpolitika intézményes keretei, az előző, Németh-kormány (1988–1990) Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégiumára és Titkárságára alapozva. Ebben a meghatározó intézmény a Miniszterelnökségen belül létrehozott Határon Túli Magyarok Titkársága lett, országos hatáskörű szervként létrehozva a Határon Túli Magyarok Hivatalát (HTMH, 1992 júniusában). Ezzel párhuzamosan létrejött az Illyés Közalapítvány a határon túli magyarság kormányzati-költségvetési támogatásának közvetítésére, valamint az Oktatási Minisztériumban is külön osztályt hoztak létre szakmai problémáik kezelésére. A legnagyobb új intézményi program a Duna Tv létrehozása volt (1992-ben), külön televíziós csatornát biztosítva a határon túli magyarságnak.⁴⁶

4.2. A Horn-kormány (1994–1998) nemzetközi politikáját az euroatlanti integrációhoz szükséges alapszerződések és az ezekről folytatott viták határozták meg. Az ukrán-, horvát- és szlovén- magyar alapszerződés esetében a szerződő felek külön nyilatkozatban, illetve egyezményben kötelezték magukat a kisebbségi jogok

⁴⁵ Tóth Judit (2000) Az elmúlt évtized diaszpórapolitikája. In Sík Endre, Tóth Judit (szerk) *Diskurzusok a vándorlásról*. (Budapest: Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont – MTA Politikatudományi Intézete) pp. 218–251.; Dunay Pál, W. Zeller (1998) (1998) *Ungarns Aussenpolitik 1990-1997. Zwischen Westintegration, Nachbarschafts- und Minderheitenpolitik* (Baden-Baden Nomos Verlagsgesellschaft) 490 p.; Jeszenszky Géza (2005) Antall József a nemzetpolitikus *Valóság*, 2, pp. 79–94.

⁴⁶ Mák Ferenc (2000) Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999). *Magyar Kisebbség*, 3, pp. 237–293.

biztosítására. Ennek előfeltétele volt, hogy ezekkel az újonnan függetlenné vált országokkal rendezettek voltak a kapcsolatok, és állami szuverenitásuk nemzetközi elismertetése érdekében szükségük volt az európai emberi- és kisebbségjogi normák deklarálására.⁴⁷ Szlovákia és Románia vonatkozásában azonban a helyi magyar pártok autonómia- és kisebbségvédelmi törekvései miatt konfliktusos volt a helyzet, amit épp az alapszerződésekkel próbáltak rendezni. A Horn-kormány szomszédságpolitikáját e két szerződés körüli vita határozta meg. A kormányzatnak 1994 után, a NATO-csatlakozás (1997) előtt, az euroatlanti integráció érdekében a konfliktusok kezelésére képes szomszédságpolitikát kellett felmutatnia. Ezért a külhoni magyarsággal kapcsolatos politizálás látszólag sem veszélyeztethette a térség stabilitását. Így a kérdés az integrációs prioritásoknak rendelődött alá. Nagy viták után, az 1995-ben megkötött magyar–szlovák alapszerződésbe bekerültek a legfontosabb európai kisebbségjogi normák. Ezek azonban egyéni emberi jogok voltak, nem a határon túliak által kért kisebbségi közösségi jogok, és érvényesülésük ellenőrzésére csak ajánlási jogokkal rendelkező bizottság létrehozását javasolták. 1996-ban a romániai magyar párt (RMDSZ) ellenkezésén túllépve aláírták a magyar–román alapszerződést, aminek melléklete tartalmazza a relevánsnak elismert kisebbségvédelmi dokumentumokat. De itt, a szlováktól eltérően, külön lábjegyzet formájában rögzítették, hogy az Európa Tanács 1201. sz. ajánlása nem vonatkozik az etnikai alapú területi autonómiára. A szerződések kisebbségvédelmi garanciájának mondott vegyes bizottságok működése nem sok eredményt hozott.⁴⁸ Ezzel párhuzamosan a magyar–magyar viszonyban és a támogatáspolitikában is komoly változások történtek. A kormányzat alapvetően hátrányos helyzetű csoportnak tekintette a határon túli magyarságot, amelyért alkotmányos felelősséggel tartozik. A problémák kezelése kapcsán az autonómiát váró jövőkép helyett a szülőföldön való boldogulás retorikáját használták. Ennek keretében a gazdasági háttér megteremtésének szükségességére, az önkormányzati, regionális politizálás fontosságára és legfőképpen a modernizációs és társadalomépítő kezdeményezések megerősítésére helyezték a hangsúlyt a HTMH vezetői. A támogatáspolitikán belül a gazdaságfejlesztésre szakosodott Új Kézfogás Alapítvány és az Illyés Közalapítvány döntéseibe a határon túliak bevonása révén próbálták mindezt elősegíteni. A magyar–magyar viszony terén pedig elsősorban azokkal a határon túli magyar elitcsoportokkal keresték a kapcsolatot, amelyek a többségi politika irányába és az önkormányzatok szintjén is tárgyalóképesek voltak. Ilyen volt a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetséggel (KMKSZ) szemben létrejött Kárpátaljai Magyar Értelmiségiek Fóruma; a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségével (VMDK) szemben létrejött Vajdasági Magyar Szövetség; a szlovákiai magyar pártok

⁴⁷ Győri-Szabó Róbert (2000) A parlamenti pártok és az alapszerződések 1994–1997. *Magyar Kisebbség*, 4, 168–201.

⁴⁸ Sidó Árpád, Fiala János, Vincze Dávid, Jarábik Balázs (2003) A szlovák-magyar alapszerződés hatásvizsgálata *Regio*, 1, pp. 11–119.; Bakk Miklós (1999) Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után. *Regio*, 12, pp. 81–116.

közül a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom; és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) ún. mérsékelt szárnya.⁴⁹

4.3. Az Orbán-kormány (1998–2002) külpolitikai mozgásterét alapvetően meghatározta, hogy a szomszédokat megelőzve elsőként nyerte el Magyarország a NATO-tagságot. Így megváltozott az ország geopolitikai súlya. Ebből adódóan, illetve a magyar kisebbségi pártok euroatlanti elkötelezettsége, kormánykoalíciós szerepvállalása miatt a magyar kisebbségek kérdését már nem lehetett nemzetközileg instabilizáló tényezőként beállítani. Ehhez kapcsolódott a magyar gazdasági növekedés megindulása, amely az előző kormánynál előnyösebb helyzetet teremtett a támogatáspolitikában.⁵⁰

Ezeket a lehetőségeket kihasználva az addigi kényszerűen válságmenedzselő, helyi intézményépítést támogató politikával szemben a programfinanszírozásra helyezték a hangsúlyt. Létrehozták az Apáczai Közalapítványt, kifejezetten oktatás- és képzési támogatásra (1998 decemberében), a felsőoktatásban önálló magyar intézményeket alapítottak⁵¹, illetve a meglévőket rendszeres költségvetési támogatásban részesítették.⁵² Az Illyés Közalapítvány költségvetését jelentősen megnövelve a határon túli médiát (hírszolgáltatás, Duna Tv) fejlesztették.

A schengeni egyezmény életbe lépése azzal fenyegetett, hogy a kárpátaljai, erdélyi, vajdasági és horvátországi magyarság kapcsolattartása Magyarországgal megnehezül. Ekkorra az is kiderült, hogy a határon túli magyar autonómia-törekvések rövid távon sikertelenek, tehát jogilag sem lehet megragadni a határon túli magyarságot mint regionális közösségeket. Ezeknek a problémáknak a megbeszélése és egy pártpolitikán felüli nemzetpolitikai konszenzus kialakítása érdekében még a Horn-kormány időszakában, 1996. júliusban, összehívták az első hivatalos magyar–magyar csúcstalálkozót. 1999 februárjában, tehát már az első Orbán-kormány idején konferenciát rendeztek Budapesten a kormány, a határon túli és a magyarországi pártok részvételével. Létrehozták a kapcsolattartás folyamatossága érdekében a Magyar Állandó Értekezletet (MÁÉRT).⁵³ Ez a politikai konzultatív testület évente legalább

⁴⁹ Bárdi Nándor (2000) Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989–1998. *Regio*, 1, pp. 47–68.

⁵⁰ N. Bárdi (2004) Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. (Pozsony: Kalligram) pp. 143–146.

⁵¹ Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Cluj–Târgu-Mureş–Miercurea-Ciuc/Kolozsvár–Marosvásárhely–Csíkszereda/ 2001 júniusában; Selye János Egyetemi Központ, Komárno/Komárom, 2001-ben)

⁵² Beregszászi Tanárképző Főiskola Beregovo/Beregszász; Partiumi Egyetem, Oradea/Nagyvárad/.

⁵³ A legfontosabb MÁÉRT dokumentumok: Kántor Zoltán (szerk) (2002) A státustörvény: dokumentumok, tanulmányok, publicisztika (Budapest: Teleki László Alapítvány) pp. 158–181. Elemzések: Hegedűs Dávid (2008) Hatékony nemzetpolitika? Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) szakértői bizottságai munkájának elemzése az 1998 és 2002 közötti kormányzati ciklusban közpolitikai eszközökkel

egy alkalommal ülésezett a mindenkori magyar miniszterelnök vezetésével. Legfontosabb hozadéka a szaktárcák szerinti, évente többször, államtitkári vezetéssel ülésező szakértői egyeztető fórumok megtartása volt. A kormányzati apparátus átfogóan ezekben a bizottságokban foglalkozott legérdemibb módon a határon túli magyarság problémáinak Magyarországról kezelhető részével. A II. MÁÉRT konferencián, 1999 decemberében, fogalmazódott meg a határon túli magyar pártok részéről a külhoni magyarok magyarországi jogállását rendező törvény igénye. A jogszabályt – törvényt a szomszédos államokban élő magyarokról (2001/LXII.) – másfél éves előkészítés után, 2001 júniusában fogadta el az Országgyűlés. Hatálya Ausztria kivételével a szomszédos államokban élő, magukat magyarnak valló személyekre terjedt ki. Ezen személyek alanyi jogon részesülhetnek a törvény biztosította kedvezményekben a kultúra, a tudomány, az oktatás, a munkavállalás, az egészségügyi ellátás és az utazás területén. Mindezek igénybevételére a „Magyar igazolvány” jogosít fel, amelyet a magyar hatóságok állítanak ki a magyar kormány által „ajánló szervezetként” elfogadott intézmények ajánlása nyomán. A magyarországi pártok közül egyedül az SZDSZ nem szavazta meg a törvényt. Románia és Szlovákia kivételével a többi szomszédos ország tudomásul vette a jogszabályt. Az előbbi az állami szuverenitás megsértésére és az etnikai diszkriminációra hivatkozva az Európa Tanács Velencei Bizottságához fordult. A Bizottság 2001 októberében kimondta, hogy az anyaországnak joga van a más állampolgárságú nemzettársait kulturális támogatásban részesíteni, ennek során törekedni kell a többségi állam beleegyezésére és a diszkrimináció elkerülésére. A román fél 2001 végén külön egyetértési nyilatkozatot is kötött a magyar kormánnyal, amelynek legfőbb pontja az volt, hogy a 3 hónapos kedvezményes munkavállalói engedélyt minden román állampolgárra kiterjesztették. A szlovákiai alkalmazásról az Orbán-kormánynak már nem sikerült a kedvezménytörvény ügyében megegyeznie.⁵⁴

4.4. A Medgyessy-kormány (2002–2004) a nemzeti közmegegyezést hirdető politikájának részeként jelenítette meg a határon túli magyarok kérdését. Legfontosabb célkitűzése a kedvezménytörvény alkalmazásának elfogadtatása volt a szomszédos országokkal. Ennek érdekében a törvényt 2003 júniusában módosították, a FIDESZ és az MDF ellenszavazataival. A preambulumból kikerült az egységes magyar nemzetre való utalás; kimaradtak a társadalombiztosítással, egészségügyi ellátással és a munkavállalással kapcsolatos kedvezmények. Az oktatási-nevelési támogatás azonban már egy gyerek után is jár – nemzetiségtől függetlenül – mindenki után, aki magyar iskolában tanul.

(Budapest: EÖKIK) 70 p.; Duray Miklós (2005) *Miért szakadt ketté a MÁÉRT a legutolsó ülésén?* Hítel, 2,

⁵⁴ Ieda Osamo, Majtényi Balázs, Kántor Zoltán, Vizi Balázs, Halász Iván, S. Deets (eds) (2006) *Beyond Sovereignty? From Status Law to Transnational Citizenship*. (Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University) 412 p.

Ekkoriban a határon túli magyar pártvezetőknek jelentősen megnőtt a beleszólása a magyarságpolitikába. Ez annak köszönhető, hogy az akkori kormányzat szerint a határon túli magyarok támogatásáról elsősorban a külföldi magyarság képviselőinek kell döntenük.

4.5. Az első Gyurcsány-kormány (2004–2006) időszakának magyarságpolitikáját alapvetően a kettős állampolgárságról szóló vita határozta meg. 2003 nyarától került előtérbe a határon túli magyarok áttelepülés nélküli magyar állampolgársága, az ukrainai és a szerbiai magyarok vízumkötelezettsége miatt. Az ezt a külföldi, magyarországi – letelepedés nélküli – állampolgársággal kezelni akaró vajdasági magyar szervezetek ennek érdekében indított aláírásgyűjtési akciójára épült rá a Magyarok Világszövetségének népszavazást kezdeményező kampánya. Így 2004. december 5-én referendumot tartottak arról, hogy az Országgyűlés alkosson-e törvényt annak érdekében, hogy kedvezményes honosítással – egyéni kérelemre – magyar állampolgárságot kapjanak a magukat magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon lakó, nem magyar állampolgárok.

A kettős állampolgárság azonban a pártpolitikai vetélkedés kulcstémája lett. Valójában a nem a határon túli magyarokról szólt, hanem arról, hogy a 2004 őszén az MSZP illetve a kormány élére került új vezető Gyurcsány Ferenc képes-e legyőzni Orbán Viktort az ellenzék képviselőjét, ezzel saját politikai legitimitását biztosítani a baloldali választók körében. Orbánnak pedig szintén mozgósítási céllal volt fontos ez a népszavazás, amely pusztán arról szólt, hogy a parlament tárgyalja-e a határon túli magyarok állampolgárságának ügyét. De ha a FIDESZ győz akkor a közvélemény előtt a nemzetietlenség vádját tematizálhatja a kormányzattal szemben. Gyurcsány Ferenc miniszterelnök egyértelműen elutasító álláspontot képviselt. Érveit a várható szociális következményekkel; a potenciális áttelepülők problémájával; a nemzetközi elutasítással; a magyarországi politikai egyensúly felborulásával indokolta. A kettős állampolgárság kérdését a határon túli magyarok magyarországi jogi emancipációja helyett szociális és munkaügyi problémaként mutatta be a balliberális oldal a magyarországi közvélemény előtt. A FIDESZ, korábbi fenntartásai ellenére, a kampányban a határon túli magyar legitim szervezetek álláspontját fogadta el meghatározónak, amelyek egyértelműen támogatták a kettős állampolgárság megadását.⁵⁵

4.6. A második Gyurcsány-kormány (2006-2010). A népszavazás eredménytelen volt, pártpolitikai következménye Gyurcsány Ferenc megerősödése és a jobboldalról a nemzetesítő retorika visszavonása lett. A határon túli magyar pártok és a közvélemény elidegenedett az MSZP–SZDSZ kormánykoalíciótól; nemcsak az elutasító álláspont miatt, hanem a riogató stílus miatt, ahogy a határon túli magyarok tömeges áttelepülését és így a szociális rendszer szétesését vizionálták.⁵⁶ 2005 januárjában,

⁵⁵ Duray Miklós (2005) Miért szakadt ketté a MÁÉRT a legutolsó ülésén? *Hitel*, 2,

⁵⁶ Maga ez a politikai kényszerhelyzet úgy jött létre, hogy az autonómia törekvések, a státustörvény illetve a kormánykoalíciós részvételeket sikertelennek érző csoportok illetve a

mintegy kárpotháziaként a miniszterelnök meghirdette a Nemzeti Felelősség Programját, benne a Szülőföld Programcsomagot. Ezek azonban alapvetően kommunikációs kampányokká váltak és nem képeztek koherens koncepciót. A terület a kormányzati munkán belül leértékelődött és elszigetelődött, szimbolikusnak tekinthető a Határon Túli Magyarok Hivatala és a Teleki László Alapítvány⁵⁷ megszüntetése is. A kisebbségi magyar politikusok felé az Országgyűlés vezetése a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumán keresztül, a köztársasági elnök pedig a magyar kisebbségi civil társadalom és a helyi közösségek irányában tett komoly gesztusokat. Sólyom László, mint a nemzet egységének képviselője alapvetően három elemet jelenített meg vonatkozó megnyilatkozásaiban. Egyrészt folyamatosan a kulturális nemzet egységét és többközpontúságát hangsúlyozta. Másrészt a Kárpát-medencét, az egykori történelmi Magyarországot, mint közös hazát ajánlotta a térség párhuzamos emlékezetpolitikai építkezései számára. Harmadrészt egyszerre próbálta meg szimbolikus gesztusokkal enyhíteni a kettős állampolgárságról szóló népszavazással megromlott magyar-magyar viszonyt, ugyanakkor határozottan lépett fel nemzetközi- és emberjogi alapon a kisebbségi jogokért, esélyegyenlőségért.⁵⁸

Mivel 1989 után a Duna-tv majd a kereskedelmi televíziók illetve az internet révén a kisebbségi magyar közösségek is egy közös magyar nyelvű média-tér fogyasztói lettek, óhatatlanul a magyarországi politikai kultúra és a belpolitikai viták nagy hatással voltak a külföldi magyarság közgondolkodására. Ebben a kettős állampolgárságról szóló 2004. decemberi népszavazás meghatározó töréspontnak számít: a FIDESZ népszerűsége egyértelmű a határon túli magyarság körében. Ugyanakkor a kisebbségi politikai elitek tartanak a budapesti politikusok és kormányzatok beleszólásától – a politikailag, regionálisan, személyileg megosztott – közösségük ügyeibe. Ki és hol dönti el, hogy mi is az érdeke az adott kisebbségi magyar közösségnek?

4.7. A második Orbán-kormány (2010–). A kettős állampolgárságról szóló népszavazás után a FIDESZ vezetőnek is nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzeti és az antikommunista retorikával nem lehet a protest szavazókat megnyerni. Ráadásul a párt törzsszavazóinak egy ötöde nemmel szavazott az határon túli magyarok

szerbiai magyarok utazási problémáinak megoldására szolgáló megoldás összeecsúszott az MSZP és a FIDESZ pártpolitikai küzdelmével. Ebben az utóbbi párt vereséget szenvedett és a határon túli magyarság nagy tömegei előtt is világossá vált, hogy Magyarország nem képes segíteni a mindennapi problémáik megoldásában. Tehát a kérdésnek van egy ilyen jellegű *fejlődéstörténete*. Bárdi Nándor (2005) *Mumusok és a kék madár* In Haris T.Csaba(szerk.) *Magyar külpolitika az Európai Unióban*. (Budapest: Manfred Wörner Alapítvány) pp. 32–58. valamint Adatok, elemzések, dokumentumok a kettős állampolgárság vitáról: <http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/>

⁵⁷ A határon túli magyarokkal és a közép-európai kisebbségekkel foglalkozó kutatóintézet és támogatási programok lebonyolító intézmény volt.

⁵⁸Ódor Bálint, Szesztay Ádám (szerk.) (2009) *Nemzetpolitikai konszenzus dokumentumokban. A KMKF nemzeti együttműködési stratégiája és szakpolitikai koncepciói 2004–2009*. (Budapest: KMKF) 181 p.; Bitskey Botond (ed) *Határon túli magyarság a 21. században*. (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal) 269 p.

állampolgárságának tárgyalásáról. Ezért a magyarságpolitika terén a legfontosabb feladat egyfajta magyarországi nemzetesítés lett. Ennek egyik célja az, hogy ne ismétlődhessen meg a 2004-es nemzeti megosztottság, másrészt a gyorsított honosítással (a magyarországi lakóhely nélküli állampolgárság megadásával) a határon túli magyaroknak egyfajta elégtételt próbálnak biztosítani. Harmadrészt az új nem Magyarországon élők választójogának megadásával egy jelentős támogatói bázisra tehetnek szert. Ugyanakkor a más országokban élőkre hivatkozva a választójogot előzetes regisztrációhoz kötötték, amely a magyarországi ellenzéki pártok és szakmai körök szerint e jog korlátozását jelenti.⁵⁹

A kormány 2010-ben nemzetpolitika címén olyan programot indított el, amely elsősorban Magyarországnak és nem a határon túli magyar közösségek önépítkezéséről szól. Az egyik a már említett gyorsított honosítással megszerezhető állampolgárság, amely révén eddig 370 ezerrel bővült a magyar állampolgárok köre.⁶⁰ A másik a határtalanul iskolai utaztatási program, amelynek az a célja, hogy minden magyarországi középiskolás tanulmányai során legalább egyszer eljusson a szomszédos országok valamelyik magyar kisebbségi közösségébe, megismerje az ottani magyar kulturális örökséget, személyes tapasztalatokra tegyen szert.⁶¹ A harmadik inkább szimbolikus kezdeményezés a trianoni békeszerződés aláírásának napját (1920. június 4.) a nemzeti összetartozás emléknapjának nevezték el és ekkor hivatalos megemlékezésekre kerül sor a magyar kisebbségek helyzetét tematizálva.⁶² A negyedik projekt az eddigi kisebbségi magyar támogatásokat kezelő Szülőföld Alap helyett a Bethlen Gábor Alapkezelő (BGA) létrehozása és egy un. Magyarság Háza kialakítása a budai vár egyik legreprezentatívabb épületében. Ennek az intézménynek a feladata volna a kisebbségi magyar közösségek történetének, kultúrájának budapesti reprezentációja. Másrészt a BGA bonyolítja központilag a határon túli magyar intézményrendszer támogatását, a kedvezménytörvény által a kisebbségi magyar iskolásoknak biztosítandó oktatási nevelési támogatás folyósítását és egyéb projektek finanszírozását. Például 2011-ben a kisebbségi magyar óvodákat kiemelten támogatták, 2012-ben pedig a támogatáspolitikai fókuszába az általános iskolai alapoktatás (1-4. osztály) kerül.⁶³

⁵⁹ Eötvös Károly Intézet: Amicus curiae levél az Alkotmánybíróság részére a választói regisztráció tárgyában

<http://www.ekint.org/ekint/ekint.news.page?nodeid=563>

⁶⁰ Részletes leírás: <http://allampolgarsag.gov.hu/images/angol.pdf>

⁶¹ A program honlapja: <http://www.hatartalanul.eu/>

⁶² 2010-ben az elhangzott politikai beszédekből kiemelkedett Sólyom László koncepciózus beszéde, amely egy új magyar nemzetfelfogást tükröz: http://www.solyomlaszlo.hu/events20100604_festive_parliamentary_session.html

⁶³ A kormányzati program: *Magyar nemzetpolitika. A nemzetpolitika stratégiai keretei.* <http://www.nemzetiregiszter.hu/download/9/a2/00000/Magyar%20nemzetpolitika%20A4.pdf>

5. A budapesti magyarságpolitikai stratégiák

5.1. A rendszerváltás utáni másfél évtizedben alapvetően három stratégia fogalmazódott meg a magyarságpolitikában. Ezek egyike sem kizárólag a jobb- vagy a baloldalhoz kapcsolódik.

A kisebbségvédelmi megközelítés a nemzetközi normákra, mintákra való hivatkozásokon túl abból indul ki, hogy előbb az adott szomszédos országgal kell megteremteni a jó viszonyt, és azt követően lehet a magyar kisebbség problémáit kezelni. Ez határozta meg az alapszerződés-politikát, amelyben a kisebbségi vegyes bizottságoktól várták a problémák kezelését. Ebben a megközelítésben különösen hangsúlyos, hogy az adott kisebbségi közösségnek saját országában kell megtalálnia helyzete rendezésének lehetőségeit. Kiváltképp, ha az ottani magyar párt kormányzati partner is. Ebben Magyarország döntően diplomáciai eszközökkel segíthet. Ugyanide tartozik a magyar kisebbségi társadalmak gazdasági, társadalmi megerősítésének gondolata: hogy önálló intézményeik útján valósíthassák meg öngazgatásukat. Ezek a megfontolások alapvetően a baloldali kormányzatok magyarságpolitikáját befolyásolták a kapcsolódó antinacionalista (a szimbolikus politizálást, nemzeti retorikát elítélő) közbeszédrel együtt.⁶⁴

A nemzetegyesítési ideológia a magyarság országhatárokon átívelő egységéből indul ki, amely a nemzetállami határok lebontásával (EU-integráció) intézményesülhet. A magyar kisebbségi társadalmak ebből a pozícióból nézve a magyar nemzet más országokban élő elszakított részei. A magyar etnikulturális közösség politikai egységét szimbolizálta a MÁÉRT és az egyén szintjén a magyar állammal kapcsolatot létesítve a Magyar igazolvány intézménye.⁶⁵ Az össznemzeti látószög mellett a 8 különböző országban élő magyar regionális közösségek Magyarországtól való szétfejlődését és sajátos érdekeinek érvényesítését javasolja intézményesíteni a szerződéses nemzet koncepciója. Ez abból indul ki, hogy a magyar kormányzatnak az egyes regionális közösségekhez külön-külön is meg kellene fogalmazni a viszonyát és viszont is szükség volna erre.⁶⁶ Az előbbi nemzetkonceptióval párhuzamosan ebben a gondolatkörben ugyanakkor jelen van az a politikai megközelítés is, amely egy közös politikai térnek látja, illetve szeretné látni a magyar lakta területeket. Ebben a megközelítésben a határon túli magyar politikai eliteknek alárendelt szerepük van, ha azok a nagyobb geopolitikai, európai politikai pártcsalád érdekekkel szemben állnak. A határmódosítás nélküli nemzetegyesítés gondolatköre, a szimbolikus gesztusokra

⁶⁴ Fontos összefoglalásai: Tabajdi Csaba(1998) Négy év kormányzati munkájának mérlege, s a jövő feladatai. In uő *Az önazonosság labirintusa*. (Budapest: CP Stúdió) pp. 587-608.; Kis János (2004) Nemzetegyesítés vagy kisebbségvédelem. *Élet és Irodalom*, december 17.; E. Törzsök (ed) (2005) *Szülőföld Program. Stratégiai tanulmány*. (Budapest: MEH Európai Integrációs Iroda)

⁶⁵ Németh Zsolt (2002) *Magyar kibontakozás*. (Budapest: Püski) 241 p.

⁶⁶ Szarka László (2002) Szerződéses nemzet. In Kántor Zoltán (ed) *A státustörvény: előzmények és következmények*. (Budapest: Teleki László Alapítvány) pp. 407--409.; Zs. Németh (2002) *Magyar kibontakozás*. (Budapest: Püski) pp. 123--129.

hangsúlyt helyezõ retorikával együtt elsõsorban a magyarországi jobboldali politikusok körében meghatározó.

A harmadik megközelítés az EU-integrációból kiindulva a regionalizációra helyezi a hangsúlyt, abban bízva, hogy a közös regionális érdekek felülírják az etnikai ellentéteket.⁶⁷ Szakpolitikusok a határ menti területek fejlesztésében és az egyes országok regionalizációjában látják a kisebbségi magyar közösségek integrációs lehetőségeit saját országuk és a magyar kulturális intézményrendszer vonatkozásában. Ennek megvalósítása érdekében a fejlesztési régiókat, és a határmenti régiókat a helyi igényeknek (történeti, etnikai adottságoknak) megfelelően kívánják létrehozni. Vannak, akik úgy gondolják, e régiókból alakulhatnak ki azok az autonómiával rendelkező regionális intézmények, amelyekre szükség lehet a nemzeti azonosság megőrzéséhez, a nemzetállami beavatkozással szemben.

Ezen a három stratégiai modellen túl még létezik két fontos szemléleti megközelítés. A magyar kisebbségi politikában a kilencvenes évek második felétől meghatározóvá vált az az elgondolás, hogy a sikertelen autonómia-követelések helyett az adott ország kormányzati munkájában való részvétel biztosíthatja a legtöbb lehetőséget a kisebbségi érdekek képviselésére.⁶⁸ Egy másik, magyarországi nyíltan nem vállalt megközelítés abból indul ki, hogy akár ötven év múlva, a demográfiai és migrációs folyamatok eredményeképpen jelentősen csökken a szomszédos országokban élő magyarok száma, és ezzel a probléma is lekerül a napirendről, elveszti jelentőségét.

5.2. Az előbbieken a kisebbségi pártprogramok alapján megpróbáltam összegezni a kisebbségi magyar politikai törekvéseket. Most a magyarországi párt és kormányzati programok alapján a következőkben lehetne összegezni a budapesti magyarságpolitika utóbbi két évtizedének legfontosabb – a jelszavak mögött a részletkérdésekben vitatott – tételeit.

Az erőszakmentesség elve. A magyar kisebbségek érdekeik védelmében soha nem nyúltak erőszakos eszközökhöz. A megosztó dilemma abban van, hogy az kisebbségi érdekképviselő (a magyar etnikai párt) mennyiben kérdőjelezheti meg az adott állam politikai vezetését, politikai-közigazgatási berendezkedését avagy az állami

⁶⁷ Provincia folyóirat: <http://www.provincia.ro/index.html> ; Bakk Miklós (2003) Kerettörvény a régiókról, 2003, http://www.adatbank.ro/html/cim_pdf503.pdf; Törzsök Erika (2003) *Kisebbségek változó világban*. (Kolozsvár: A Református Egyház Misztófalusi Kis Miklós Sajtóközpontja) 271 p.

⁶⁸ Szarka László: A kormányzati szerepvállalás hatása a kisebbségi magyar pártok önkormányzati politikájára. In Blénesi Éva, Mandel Kinga (szerk.) (2004) *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002--2004)* (Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet) pp. 231--258.;

Bárdi Nándor, Kántor Zoltán (2000) Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. *Regio*, 4, 150--187.; Hamberger Judit (2004) A magyar–szlovák viszony esélyei az MKP kormányzati helyzetének tükrében. *Külföldi Szemle*, 1–2, 29–47.

hovatartozást? Ez utóbbi, az állami lojalitás kérdése, amely megoldatlan a politikai integráció ellenére.

Az egyetemes magyar közösséghez való tartozás joga. Ebből adódóan a szabad és akadálymentes kapcsolattartáshoz való jog. A megosztó dilemma egyrészt abból adódik, hogy a határon túli közösségek nyolcvan év alatt egymástól és Magyarországtól is szétfejlődtek. Sajátos önálló kulturális, habituális tartalmakat teremtettek és kérdéses, hogy ezeket miként integrálják és használják fel a Budapestről meghatározott média térben és a mindennapi előítélet rendszerekben. Mennyiben lesznek ezek a közösségek a nemzetesítésnek alárendelve? A dilemma másik része emancipációs probléma: elismerik-e a határon túliak jogát a szabad áttelepüléshez; a magyarországi munkavállaláshoz vagy magasabb történelmi érvelés alapján az otthonmaradás történelmi köteleességét hangsúlyozzák. Jelenleg az otthonmaradásról beszélnek, de a migrációs adatok magukért beszélnek.

Nem a határok helyét, hanem azok minőségét kell megváltoztatni. Ebben az alapelvben a – kisebbségekre hivatkozó – határmódosításról való lemondáson túl ott van ezeknek a határoknak a lebontása. Ez részben az európai integráció során folyamatban van. Ellenben két régió számára a schengeni határok új zártságot hoznak (Kárpátalja, Vajdaság). De ennél fontosabb, hogy a határ menti magyar lakta területek hátrányos helyzetű régiók, másrészt az EU-n belüli országokban sem rendelkeznek a magyar kisebbségek Európai Unió fejlesztési kompetenciával (nyelvtudás, képzettség, intézményes érdekérvényesítő tehetetlenség).

Az adott országon belüli jogegyenlőség az önkormányzati jogokon keresztül lehetséges. Itt három probléma emelhető ki. Miközben Magyarország a szomszédos országok regionális közigazgatási decentralizációját várja el – bízva abban, hogy ez kezeli a kisebbségi problémák jelentős részét – ugyanezt, a saját megye rendszere átalakítását nem vállalta. Ugyanez a példa-elvárás probléma jelenik meg a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek önkormányzati rendszerének kulturális autonómia irányába tett fejlesztésének megtorpanásában is. A 2012-es alkotmány már nem beszél kisebbségekről, csak nemzetiségekről. A magyarországi nemzetiségek egyáltalán nem gondolják, hogy a létező önkormányzatiságuk kultúraautonómiát jelentene a számukra. A harmadik jelenség pedig a szlovéniai, horvátországi és a szerbiai felülről létrehozott (döntően az állami integrációt szolgáló) kisebbségi magyar önkormányzatok működési és elfogadottságbeli problémái.

A szomszédos országokban élő magyarság mint töredéktársadalom, illetve mint önálló politikai közösség önazonosságának megőrzése érdekében önálló intézményrendszerre jogosult. Ezt az intézményrendszert (közigazgatás, politika, egyház, nyilvánosság, oktatás, művelődés, civil társadalom) azonban a magyar kisebbségi társadalmak nem képesek önerőből fenntartani. Az azonosságtudat és a társadalmi érvényesüléshez szükséges kvázi állami feladatokat ellátó intézmények finanszírozásának elérése az MKP illetve a HÍD-MOST és az RMDSZ stratégiai célkitűzése. De ennek bizonytalan és hosszú távú eléréséig csak a magyar kormányzati támogatások biztosíthatják ennek működtetését.

A kisebbségi magyar politika képviselőinek egyenrangú kezelésének elve. A határon túli magyar politikusok csak akkor egyenrangúak magyarországi partnereikkel, ha hasonló kormányzati pozíciót töltenek be. Egyébként a forráselosztásban gyenge, szimbolikus befolyással bírnak. Ennek kompenzálására szolgál a határon túli elitekben a magyarországi pártpolitikai kapcsolatok erősítése és a budapesti kormányzati apparátuson belüli pozícionálás. Így két évtized alatt a magyarországi pártpolitikának kialakultak a kisebbségi magyar politikai eliteken belüli kapcsolathálói.

A határon túli magyarság érdekeinek nemzetközi fórumokon való képviselete a nemzetközi jogi normák keretei között a mindenkori magyar kormányzatok feladata a nemzetközi fórumokon. Az EU-n belül világossá vált, hogy a közösségnek nincs külön kisebbségpolitikája. A kisebbségvédelem terén pedig magyar vonatkozásban elérték az általános jogi követelményeket. Az autonómia törekvések a három jugoszláv utódállamban formálisan okafogyottá váltak. Romániában az RMDSZ, Szlovákiában az MKP kormányzati pozíciójában önkorlátozó stratégiát követett, de ez sem járt a törvényhozásban eredménnyel. Ukrajnában – az orosz kérdés miatt – inkább a magyar lakta területek közigazgatási összevonása van napirenden a kulturális/nemzeti autonómia helyett.

A magyar költségvetésnek és a közalapítványi struktúrájának folyamatosan része a határon túli magyarság támogatása. Itt azonban a politikai retorikában felvetett célokhoz (pl. szülőföldön való boldogulás) nem rendelkezik a magyar állam a szükséges forrásokkal. A támogatások funkciója nem tisztázott: segélyezésről; működtetés finanszírozásról; fejlesztésről van egyszerre szó. A támogatások összege és egyes területek forrásadottsága költségvetési évenként változó és a politikai alkufolyamatoknak kiszolgáltatott.⁶⁹

6. A magyar–magyar kapcsolatok mai tehertételeinek gyökerei

6.1. A pártpolitikai verseny felülírta a magyarságpolitikát és annak részét a magyar–magyar kapcsolatokat.

A rendszerváltás során a bős-nagymarosi vízlépcső elleni tiltakozás és a négy igenes népszavazás mellett a romániai falurombolás elleni tiltakozás illetve az 1989 karácsonyi romániai segélyakciók voltak a legnagyobb tömegélmények. Ebből is adódott, hogy az ezredfordulóig úgy tűnt, hogy konszenzus van a magyarországi pártok között a határon túli magyarok kérdésében.

Ennél azonban meghatározóbb az a tény, hogy a Kádár korszakba, más szocialista országoktól letérően nemigen használták a nemzeti kérdést legitimációs céllal. Csak a nyolcvanas évek első felétől jelent ez meg, de a határon túli tematika a rendszer-

⁶⁹ Bárdi Nándor, Misovicz Tibor: A kisebbségi magyar közösségek támogatásának politikája. In B. Bitskey (ed.) (2010) *Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia sorozat a Sándor-palotában. Tanulmánykötet.* (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal) pp. 199–232.

ellenzékiesség egyik elem is volt egyben. Az MSZMP reform szárnya is magáénak érezte ezt a kérdést. Csakhogy a rendszerváltás után az MSZP elitet sokkal inkább a technokrata közgazdász elit határozta meg illetve az Antall-kormány történelmi identifikációs retorikájának a kritikája. A Demokratikus Charta mozgalommal (1993) az SZDSZ is ehhez csatlakozott. S az Antall-kormánnyal szemben kialakított antinacionalista kritikai beszédmód teremtette meg a két párt közös platformját. Így állt elő az a helyzet, hogy míg a környező országok posztkommunista elitjei lényegében nemzeti retorikát használnak, épp úgy, mint a jobboldal, addig Magyarországon ez másként alakult. Így itt a nemzeti kulturális, történelmi közösségre való hivatkozás nem írja felül a gazdasági, jogi, külpolitikai érvrendszereket.⁷⁰

Magyarországon a kilencvenes években megkezdődött az addig nem létező nagy politikai identitásközösségek (jobb és bal) felépítése és ebben, mint szimbolikus és érzelmi kérdést felhasználták a kisebbségi magyarság ügyét is: ez történt 1993-ban a magyar–ukrán alapszerződés vitájában, ahol Csurka István kivált az MDF-ből. De ennek oka nem az alapszerződés tartalma volt, mint ahogyan ezt hivatalosan megjelenítették, hanem az MDF-en belüli ideológiai ellentétek.

1996-ban Orbán Viktor a magyar–román alapszerződés vitájában – a történelmi távlatokba emelve az elutasítást – teremtette meg a jobboldal egységét. Ebben az esetben is a romániai magyarok ügye másodlagos volt, retorikai eszköz volt a jobboldal ideológiai koherenciájának megteremtéséhez.

2004-ben pedig Gyurcsány Ferenc a kettős állampolgárságról szóló népszavazás kampányában igazából egy pártpolitikai versenyben azt mutatta fel, hogy új vezetőként képes politikailag Orbán Viktor legyőzésére. Tehát itt sem a határon túli magyarok helyzete volt az elsődleges, hanem csak ideológiai-retorikai eszközként használták a problémát.

Ebben a pártpolitikai helyzetben a konkurens politikai retorikák nyomán a magyarországi és a határon túli politikai elitekben hamis kép alakult ki a nemzeti egységről és a reintegrációról. (Lebecsülték az egyes kisebbségi magyar közösségek közti különbségeket és az egymással és Magyarországgal szembeni érdekellentéteiket. A „nemzeti egységet”, mint létezőt kérték számon a kisebbségi magyar politikusoktól, ha azok különböző politikai kompromisszumokra kényszerültek.) Minden szereplő túl nagy reményeket fűzött a NATO és az Európai Unióhoz való csatlakozáshoz és ezzel a nemzetállami törekvések ellensúlyozáshoz. S végezetül a „szülőföldön való maradás” programját, mint elvárás is úgy hirdették hosszú ideig, hogy az ahhoz szükséges forrásokkal és intézményrendszerrel Magyarország nem rendelkezik. Tehát a valóságképek eltorzulása a mai problémák egyik oka.

6.2. Két évtized alatt a kiindulópontként használt un. Antall-doktrína is megváltozott. Ennek elemei: 1. Az összmagyarság felfogást, amelynek része a Kárpát-

⁷⁰ Ezzel magyarázható az, hogy a határon túli politikai elitek, amelyek egy-egy másik ország politikai életében látták, hogy miként lehet a kettős állampolgárság kérdését kezelni, nem értették a magyarországi vitákat illetve az általuk reprezentált közösségek leértékeléseként élték meg mindezt.

medencén kívül diaszpórában élő magyarság; a közép-európai magyar nemzeti kisebbségek, amelyek Trianon után jöttek létre és ma nyolc országban élnek; és a magyarországi nemzetállami keretek között élők csoportja. A magyar kormányzat pedig, amely csak az utóbbit képviseli politikai és jogi értelemben felelősséget érez a másik két a magyar nemzethez tartozó csoportért is. 2. A közép-európai magyar nemzeti kisebbségek helyzetének kezelésére az európai nemzeti autonómia modelleket tartotta megvalósíthatónak. Ennek érdekében a magyar alkotmány – a térségben a Szlovénhoz hasonlóan, de másoktól eltérően – nem az egységes magyar nemzetből indul ki. Ugyanígy a szomszédos országok számára mintaként kívánták létrehozni a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek országos önkormányzatait. 3. A nemzetközi kisebbségvédelmi fórumokon való fellépéssel és az alapszerződésekkel Magyarországnak védőhatalmi szerepet kívántak elérni a szomszédos országokban élő magyarok vonatkozásában. 4. A határon túli magyarok politikai szervezeteinek vezetőit, mint az adott közösség legitim képviselőit ismerte el a budapesti kormányzat és támogatta nemzetközi szereplőkként való pozicionálásukat is, mint a kétoldalú kapcsolatokban, mind a nemzetközi fórumokon.

Ez a négy célkitűzés, két évtized alatt szükségszerűen megváltozott. 1. A határon túli magyarságért vállalt politikai felelősség bevett politikai alapelvevé vált. A közép-európai magyar nemzeti kisebbségek együttes kezelése az eltérő adottságok és az adott országok más-más magyarságpolitikai viszonyai miatt inkább hátráltatja mintsem segíti a problémák kezelését. A „mozaik nemzet” metafora után, megjelent a „szerződéses nemzet” toposz, amely azt tematizálja, hogy mind a nyolc közép-európai magyar nemzeti kisebbségi csoportnak sajátos viszonya van Magyarországhoz és ebből adódóan sajátos kapcsolatokat kell kialakítania a mindenkor magyar kormányzatokkal. Egyben önálló entitásnak is tekinti ezeket.⁷¹ 2. Az autonómia politika tekintetében az egyik nagy változás, hogy négy országban felülről létrehozták különböző elnevezéssel a magyar nemzeti tanácsokat (Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Szerbia). Egy másik fontos jelenség, hogy Romániában és Szlovákiában a magyar pártok kormányzati részvételének eleve feltétele volt az autonómia követelések levétele a napirendről. Ezért az autonómiát átértelmezve a szlovákiai és a romániai magyar politikai elit és magyarországi baloldali politikusok egyre gyakrabban az eddig kormányzati részvétellel elért közigazgatási, önkormányzati, gazdasági pozíciókat és a magyar nyelvű intézményességet tekintik az autonómia mozaik elemeinek és elsősorban nem egy kisebbségekre vonatkozó külön törvényben gondolkodnak. 3. A védőhatalmi szerep az alapszerződésekkel sem valósult meg, hiszen a kisebbségi vegyes bizottságok önálló hatáskör nélkül működnek és leginkább a problémafelvetésig jutnak el. Az EU tagsági felvételi procedúra fázisain átjutva pedig már a tagjelöltektől sem lehet számonkérni a kisebbségvédelmi intézkedéseket. Az EU-nak pedig nincs külön kisebbségvédelmi

⁷¹ Csoóri Sándor meghatározása „a mozaik minden kockája önálló, különálló rész, de csak a többivel együtt teljes”. Csoóri Sándor: A negyedik világtalálkozó megnyitója. In uó. (1997) *Szálla alá poklokra*. (Miskolc: Felsőmagyarország) 90.p.; Szarka László: Szerződéses nemzet. In Kántor Zoltán (szerk.) (2002) *A státustörvény: előzmények és következmények*. (Budapest: Teleki László Alapítvány) pp. 407--409.

normarendje. 4. A határon túli magyar közösségek politikai egysége és vezetőik legitimitása az utóbbi öt évben sorra megkérdőjeleződött és ezek a pártok egyre inkább részesei nem csak az adott ország pártpolitikájának, hanem a magyarországinak is. 5. A határon túli magyarság intézményrendszere kiépült, de alapvető fenntartási és hatékonyságbeli gondokkal küzd. Az adott szakpolitikai tevékenység legnagyobb gondja épp ennek az intézményességnek a sorsa, amely konkrét cselekvési programot igényel.

6.3. 1996 illetve 1998 után a romániai, szlovákiai, jugoszláviai magyar kisebbségi pártok az adott ország kormánykoalícióinak részeseivé váltak ezzel megváltozott kisebbségpolitikai elitek szerepe. Az addigi magyar döntően kulturális érdekvédelem kiszélesedett és országos gazdasági, társadalmpolitikai érdekérvényesítésben is részt kellett venni. Így a kulturális kérdések helyett az egyes régiók fejlesztési, gazdasági érdekeinek képviselője került előtérbe. Ezekben a forráselosztó alkufolyamatokban pedig maguk a pártok is átalakultak gazdasági és regionális érdekcsoportok hálózataivá. A néppárti fejlődés helyett etnoregionális választási pártokként működnek, csökkenő mozgósítási készséggel. Megnőtt a magyar többségű régiók, települések önkormányzati vezetőinek döntési pozíciója. A kisebbségi elit egyre inkább a jogi, politikai alkukkal, rendeletekkel látja kezelhetőnek a kisebbségi kérdést és a társadalmi önszerveződés leértékelődik vagy csak a pártpolitika szempontjából lesz érdekes. Ugyanakkor nő a helyi magyar közösségekben a politikai apátia és a magárahagyottság érzése. Ugyanígy folyamatosan emelkedik a nem szavazó vagy a más pártokra szavazó magyarok aránya is.⁷² A kisebbségpolitikus új típusa már nem a kulturális érdekvédelemben tűnik ki, hanem legitimitását az biztosítja, hogy milyen fejlesztési és finanszírozási forrásokat tud szerezni a választói számára.

6.4. A magyar–magyar kapcsolatok utóbbi 15 évében meghatározó szerepet kapott a támogatáspolitikai. Az alapvető probléma abban foglalható össze, hogy a létrehozott határon túli magyar intézményességet ki és hogyan finanszírozza? A kilencvenes évek elején az volt az elképzelés, hogy a kisebbségi társadalom saját erőforrásaiból, az adott ország állami támogatásaiból és a magyarországi támogatásokból ezt az intézményrendszert fenn lehet tartani. Az ezredfordulóra kiderült, hogy a magyar kisebbségi társadalmak nem tudják eltartani saját intézményrendszerüket. A honország és a rokonország támogatása pedig döntően a kisebbségi politikai elitek forráselosztásának függvénye. A növekvő közösségi igényeket pedig Magyarország nem tudja hatékonyan biztosítani. A szakmailag szükséges normatív egységes támogatási rendszer bevezetése az EU konform minőségbiztosított forráselosztás,

⁷² A vajdasági magyar szavazói magatartásról: http://www.budapestanalyses.hu/docs/Hu/Elemz%C3%A9sek_Arch%C3%ADvum/analys_s_142_hu.html

A romániai magyar szavazói magatartásról: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=18971>

amelynek a modellje benne volt a 2006 előtti támogatáspolitikában áldozatul esett mind a Gyurcsány, mind az Orbán kormány időszakában a politikai alkuknak.⁷³

6.5. A volt szocialista országokban az elmúlt két évtizedben a többpárti politikai intézményrendszerrel egy jogi forradalom, majd a kapitalista piacgazdaság kiépülése történt meg illetve az euroatlanti integrációra került sor. Az új állampolgári közösségek (mint politikai identitás-közösségek) kialakítása pedig most van soron. A térség országainak egy részében eleve az új államiság és ennek építése, az ezzel való érzelmi azonosulás határozta meg ezt a folyamatot (Baltikum, Szlovákia, Ukrajna, a volt jugoszláv tagköztársaságok).

Magyarországon ennek az új állampolgári közösségi tudat kialakulásának egyik akadálya az 1989 előtti politikai rendszerhez való viszony tisztázatlansága. Az emlékezetpolitika szintjén az 1956-hoz való viszony, az identitáspolitikában pedig az a kérdés: hogy jogállamnak tekinthető-e a kádári Magyarország? A másik nehézség a rendszerváltáshoz, a létrejövő új politikai rendszerhez kapcsolódó közös élmények és szimbólumok hiánya. Ezt paradox módon épp a politikai közösségen túlmutató jelenség a kisebbségi magyarok ügye iránti figyelem (az etnikulturális közösség intézményesítése) pótolja.

A Magyarországgal szomszédos országokban ezekben az években dől el, hogy az adott ország politikai közössége miként integrálja a magyar kisebbségi közösségeket. Három országban (Ausztria, Szlovénia, Horvátország) a társadalmi adottságok és az ország magyarságpolitikája révén a magyarországi nemzetiségek integráltságához hasonló helyzet látszik kialakulni: többes kötődésű, regionális közösségek integrálása, külön politikai entitás nélkül. A másik négy országban más és más a helyzet, de mindenhol állampolitikai törekvés, hogy a magyar kisebbségi közösségek ne legyenek egyben önálló politikai közösségek is. (Mert ebben az esetben a többnemzetiségű állam jövőképevel kellene számolni.) Ennek a konzociális modelleket megkerülő stratégiának egyik eleme, hogy a magyar pártokat nem tekintik az adott ország magyarságának képviselőjének, annál is inkább, mert mindenhol több, egymással szembenálló szervezetről van szó. Egy másik módszer a többségi, országos pártokon belül magyar politikusok helyzetbehozása, a magyar szavazók megnyerése érdekében.⁷⁴ Ugyanakkor a kormányzatok közvetlenül is tárgyalnak a forráselosztásról a magyar önkormányzati vezetőkkel, amely egyben a folyamatos különalkuk lehetőségét hozzák magukkal.

A döntő kérdés nem az, hogy magyar etnikai pártok működnek-e az adott országban, hanem sokkal inkább az, hogy a kisebbségi politikai elit az adott ország magyarságpolitikáján belül akarja az érdekeit érvényesíteni vagy önálló politikai közösséget (és e mellett párhuzamos magyar intézményrendszert) épít. De ez az

⁷³ Itt az Apáczai Közalapítvány minőségbiztosított támogatástechnikája számított példaértékűnek.

⁷⁴ A Szerbiai Demokrata Pártnak van a legtöbb magyar képviselője a vajdasági magyar kisvárosokban.

utóbbi – kisebbségi nemzeti mozgalom -- is csak abban az esetben működik, ha mögötte társadalompolitikai elképzelések és önszerveződések állnak.

7. A határtalanítás nehézségei -- ami elválaszt a magyar-magyar viszonyban

A magyar-magyar viszonyban az utóbbi 20 év során – hivatalosan -- mindvégig a kisebbségi magyarok esélyegyenlőségének biztosítása állt a középpontban és ebből adódóan az együttműködést segítő tapasztalatokon volt a hangsúly. A magyar-magyar partnerség nehézségeiről, az egymásról kialakított és a közösségek határait újraépítő tapasztalatokról kevés szó esik. Pontosabban a kisebbségi magyar sajtóban és közírásban a kilencvenes évek közepétől jelen volt a „magyarországi?": politika, az intézményrendszer, a nemzeti nemtörődomség bírálata. (Itt többek között Balla D. Károly, Bíró Béla, Grendel Ágota, Végel László publicisztikájára hivatkozhatunk.) Majd a kettős állampolgárságról szóló népszavazás után általános lett a Magyarországgal szembeni kritika.⁷⁵ A szociológiai és szociolingvisztikai kutatásokon túl a kisebbségi magyar közösségek Magyarországhoz viszonyított másságát azonban mélyebben nem tárták fel. A következőkben sem vállalkozhatom erre, pusztán néhány fontos történeti támpontot (akár mint kutatási kérdést) szeretnék felvetni.

7.1. A magyarországi keretek között nézve Trianon következménye: az ország területi megcsonkítása, majd az ezt felülírni akaró revíziós jövőkép és kultusz létrejötte. Közvetetten: a magyar nemzetépítés 1918-tól egyfajta restaurációs gondolatkörbe kerül, mert a viszonyítási pont újra és újra a történelmi Magyarország illetve a felbomláshoz vezető hibák oknyomozása lesz. A magyarországi közvélekedés elfogadta ezt a történelmi helyzetet, minimális (a közvéleménykutatások szerint 1-3%) a revízióban gondolkodók aránya.⁷⁶ Tehát ez a kérdés a történeti múlthoz tartozik, ugyanakkor, mint kulturális kód beépült a magyar emlékezet és identitáspolitikába.

A kisebbségben élő magyaroknak ellenben Trianon léthelyzetük eredetét jelenti, hiszen ezen politikai döntés nyomán változott meg őseik állampolgársága.⁷⁷ Ez pedig mindenkor a politikai hatalomnak való alárendeltségre, kiszolgáltatottságra emlékeztet. Ehhez kapcsolódik a kisebbségi helyzet egyik legnagyobb teherterele: a saját közösség jövőjéért érzett egzisztenciális félelem és bizonytalanság. Amely mindenkor az adott közösség otthonosságérzetének függvénye, amelyet meghatároznak a történelmi

⁷⁵ http://www.kettosallampolgarsag.mtaki.hu/sajto_gyujtemenyek.html

⁷⁶ Lázár Guy: A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In uő. (szerk.) (1996) *Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből.* (Budapest: Osiris – MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport)

⁷⁷ Kb. 200 ezer embernek ez sem sikerült, rendezetlen állampolgársággal élt az új országban s ezen túl 350 ezren menekültek át Magyarországra 1918 után.

tapasztalatok. Ebben az esetben a többségi nemzetépítések nyílt vagy közvetett szupremácia igénye.⁷⁸

Mivel a kisebbségi közösségeknek nem egyszerűen a politikai túlhatalomról van tapasztalatuk, hanem a nemzeti szupremáciák akarásáról ezért merül fel újra és újra, az a dilemma, hogy kisebbségként nem lehet emberhez méltó életet élni.⁷⁹ Ugyanakkor a kisebbségi magyarok hét országban elfogadták a történelemileg kialakult helyzetet és ezek között a viszonyok között élik életüket. Társadalmi közösségeik, intézményességük alapvetően nyelvi-kulturális (nemzeti) alapon szerveződik. Azonosságtudatukban meghatározó szereppel bír az adott magyar közösséghez való tartozásuk, míg a magyarországiak számára a magyarsághoz való tartozás, magától értetődő adottság. Így mindenféle nemzetesítő programban a külföldi magyarok, mint minta jelenhetnek meg.

Tehát míg a magyarországiak számára Trianon döntően egy emlékezetpolitikai, történelmi kérdés, addig a külföldi magyarok számára ezen túl ez léthelyzetük kiindulópontja. A két dolog akkor kapcsolódik egybe, amikor a magyar etnokulturális közösség intézményesítéséről van szó. Mivel mindkét magyar csoport elfogadta a történelmileg kialakult helyzetet ebben az esetben csak a történelmi trauma feloldására lehet törekedni, a detrianonizálásra. Azaz a trianonnal előállt esélyegyenlőtlenségek kezelésére illetve a kisebbségi magyar közösségek értékeinek, ismereteinek az összmagyar tudáskészletbe való beemelésére lehet törekedni (oktatás, média). Ezzel lehet a Kárpát-medence olyan közös haza, amelyben a magyarság széles regionális ismeretekkel rendelkezhet.

Ez a közép-európai látószög igény merül fel akkor is, amikor magyarországi jelenségeket akarunk megérteni, de szomszédországi és kisebbségtörténelmi összefüggések nélkül ez nem lehetséges.⁸⁰

⁷⁸ Ezek közül a kataklizmák: romániai lakásrekvirálások, 1920; dél-erdélyi menekülés 1940; holocaust a visszacsatolt területeken; kárpátaljai, csehszlovákiai deportálások; vajdasági partizánbosszú 1944; erdélyi menekülés 1944; csehszlovákiai lakosságcsere és a reszlovakizáció; 1956-os megtorlások Romániában; a Ceuşescu-korszak magyarellenes kampányai 1986–1989; vajdasági mozgósítások /és menekülés/ a délszláv háborúk, 1991.

⁷⁹ Elsőként Makkai Sándor fogalmazta meg a „Nem lehet” dilemmát. Lásd Cseke Péter, Molnár Gusztáv (szerk.) (1989) *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. (Budapest: Héttorony) 267 p.

⁸⁰ Néhány példa: Feldolgozható-e a magyar zsidóság viszonya a magyar államhoz és az asszimilációhoz, ha nem vizsgáljuk a kisebbségi magyarsággal más országokhoz került zsidóság válaszait az új államhatalmi helyzetre? Ez abból a szempontból érdekes, ha tudatosítjuk, hogy a zsidóságot épp a magyarságról való leválással vádolták és erre a szomszédországi példákat hozták fel. Majd a magyarországi holocaust áldozatává vált a visszacsatolt területek zsidósága.

Tisztázhatjuk-e a magyar baloldal nemzeti kérdésben kialakított nézeteit a két világháború közötti *Korunk* c. folyóirat illetve a kisebbségi magyar baloldali elitek hatvanas-hetvenes években kialakított magyarországi nyomásgyakorlásának tisztázása nélkül? Tisztázhatjuk-e a kettős állampolgárságért folytatott kampányokat, ha nem ismerjük ezzel kapcsolatban a posztjugoszláv gyakorlatokat; ha nem ismerjük Borbély Imre és Patrubby Miklós – a magyarországi kettős állampolgárság melletti kampány vezetőinek – romániai fejlődéstörténetét?

7.2. Magyarország a térség nemzetileg leghomogénebb állama. Bizonyos értelemben a szomszédos országok nemzetépítőinek ideálja, hiszen a magyarországi nemzetiségek nem képeznek önálló politikai közösséget és kötődnek a magyar államisághoz és kultúrához. Ebben jelentős szerepe van az 1920 illetve 1944 utáni asszimilációs folyamatoknak, az egyházi és oktatási intézményeik elsorvadásának, a lakosságcsere és kitelepítéseknek. De ezek számbavételével együtt nem feledhetjük a kisebbségi magyar közösségek és a magyarországi nemzetiségek közti két nagyon lényeges adottságbeli különbséget: A magyarországi nemzetiségek nem alkottak összefüggő településterületeket (a határon túli magyarok több mint fele olyan településen él ahol helyi többséget alkot) és a legjelentősebb két csoport a németiség és a szlovákság nem a nyelvországokkal határos területeken él. A magyarországi nemzetiségek nem vettek részt nyelv/anyaországuk nemzetépítésében, mozgalmakra a XIX-XX. századi magyarországi polgárosodás volt nagy hatással, míg a határon túli magyarok elődei 1918-ig a magyar nemzetépítés és a kollektív élmények (1848) részesei voltak, majd 1938–1944 között egy már kisebbségben szocializálódott generáció újra többségi helyzetbe került.

A mai kisebbségi magyar közösségek alapvetően kétnyelvű közösségek. Ez azt jelenti, hogy az ebben élők számára a kulturális pluralizmus napi tapasztalat. (Ezt az oktatás, a média és a hivatalos ügyintézés révén a tömbmagyarságban sincs másként.) A magyarországi népesség alapvetően egynyelvű és a kulturális pluralizmusról (kulturálisan megosztott társadalmi intézményrendszerről), arról, hogy párhuzamos kultúrák létezhetnek egymás mellett nincs sok tapasztalata. A magyarországi politikai elit hagyományos aufklerista szemléletével saját országát homogén társadalomként szeretné megjeleníteni. Miközben ha nyelvileg nem is, de a lokális és rétegsajátosságokat tekintve jelentős regionális és társadalmi egyenlőtlenségekkel terhelt országban élünk. Ez a magyarországi homogenitást igénylő világkép hajlamos arra, hogy a magyar kisebbségeket illetve a magyar etnokulturális közösséget is egységes közösségként konstruálja meg. Mindez nem csak országonként egységesíti a regionális sokféleség ellenére, hanem általában a „határon túli magyar” képe az erdélyi (székelyföldi vagy a szórvány) tapasztalatok alapján formálódik. Ebben egyszerre van jelen az kolonizációs szemléletre jellemző eredetiség és elmaradottság kép.

A folyamatos egységesítésből következik az a torz beállítódás, hogy, ha egy adott jelenség, helyzet nem egyezik a megkonstruált képpel, akkor egyből valamiféle veszélyes közösségrombolásként élik meg, miközben ugyanaz a jelenség Magyarországon is általános. Ilyen például a kisebbségi politikusok érdekellentéteinek, hatalmi játszmáinak nyilvánosságra kerülése. Más jelenségek pedig be sem kerülnek a magyarországi kisebbségi magyarokról kialakult képbe.

Fontos magyarországi beállítódás, hogy önmagunk helyzetét, problémáink középpontba állításával, csak azon keresztül vagyunk képesek értelmezni és nemigen tudjuk önmagunkat, gondjainkat egy nagyobb szerkezetben, kívülről látni és láttatni. Miközben a kisebbségi élethelyzetből jött ember számára ez a viszonyulás igény, épp a kulturális másság folyamatos jelenléte miatt, magától értetődő.

A kisebbségi magyarok jövőképe, elvárásainak része, hogy Magyarországon a magyar állampolgárokkal azonos bánásmódban részesüljenek. Hiszen az anyaország egyben a kisebbségi létből való kilépést jelentheti a számukra, mert egy többségi társadalom részesei akarnak lenni. Csakhogy ők mégis egy-egy másik ország polgárai és a magyarországi idegenjogok vonatkoznak rájuk. A külföldi magyarok ebben a helyzetben lesznek különösen érzékenyek arra, hogy a történetileg szerencsésebb helyzetbe élő magyarországiak „többségiként” viselkednek velük, vagy tudatlanok helyzetükkel kapcsolatban. („Hol tanultál meg ilyen jól magyarul?”) De itt ma már alapvetően nem ismerethiányról van szó, hiszen generációról generációra egyre növekszik Magyarországon a külföldi rokonsággal, baráti, ismerősi kapcsolatokkal illetve turista élményekkel rendelkezők száma. Sokkal inkább a hétköznapi viszonyok a meghatározóak: versenyhelyzetekben, érdekkonfliktusokban a határon túli magyar bevándorlóvá⁸¹, munkavállalóvá, vállalkozóvá stb. minősül át. Majd itt működésbe lépnek a sztereotípiák: „román” „jugó” „szlovák” stb.

A mai, külföldi magyaroknak biztosított állampolgárság körül épp az a legnagyobb félreértés, hogy míg ezt a külföldi magyarok egyfajta emancipációs lehetőségként élik meg addig Magyarországról ezt identitáspolitikai és pártpolitikai eszköznek és egyben a kisebbségi kérdés kezelésének tekintik. Miközben az szomszédországi magyar állampolgároknak a szavazati jog biztosítása megosztja a magyarországi közvéleményt.⁸²

7.3. Míg a magyarországiak jó része számára a haza és az ország/állam ahol él egybeesik, addig a határon túli magyarok haza fogalmába ez szétválik. Számukra a szülőföldön túl a magyarsághoz (a magyar kultúra egészéhez való) tartozás is része a haza fogalmának. Ez egy virtuális haza/magyarság/Magyarország azonosság-képzet. Ebből adódik, az az érzékenység, amely magyarországi megjelenésüket körülveszi.

A határon túli magyarok saját közösségükben általában nem, mint kisebbségek szerepelnek. A mindennapi életben a lokális sajátosságok, a rutinok és szokások a meghatározóak és nem az átpolitizált, nemzetesített szint, amelyet általánosítani szoktunk Magyarországon. A kisebbségi magyarok országukban általában „magyarok” majd Magyarországon válnak „erdélyivé”, „vajdaságivá”, „felvidékivé” stb.

⁸¹ A kisebbségi magyarok azonosságtudatának és az államhoz való lojalitásának mérésére léteznek különböző vizsgálatok, de ezek elsősorban a viszonyulásokat mutatják be és nem az állampolgári tudat vagy az önazonosság képzet tartalmát. Valószínűleg itt egy-egy többnemzetiségű régió reprezentatív vizsgálata segíthetne, amely a megkérdezettek államhoz, a politikai rendszerhez, kulturális értékekhez való viszonyát mérné, majd ennek nyomán lehetne megnézni, hogy a magukat magyarnak vallók mennyiben különböznek, másoktól. Országokénti áttekintést ad többek között erről: Papp Z. Attila, Veres Valér (szerk.) (2007) *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés.* (Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet) 308 p.

⁸² 2011 decemberében az összes magyarországi választókorú fele nem értett egyet a határon túli magyarok szavazati jogának biztosításával. <http://www.valasztasirendszer.hu/?p=1940384>

Tehát a magyar kulturális közösségen belül kölcsönös a virtualizáció: míg a külhoni magyarok a magyar kulturális teret, mint közös hazát fogják fel, miközben egy másik ország állampolgárai, addig a magyarországiak pedig a kisebbségi magyar élethelyzeteket nemzetesítik, teszik abban központi a magyar nyelvet és kultúrát, miközben ez döntően magától értetődően működik. (Épp úgy, mint a nyelvhasználat sztereitől függő nyelvváltás.) Mindez azzal jár, hogy mindkét csoport a másikat társadalmilag és kulturálisan magához közelállóbbnak gondolhatja, annál, mint ahogyan egy-egy konkrét együttműködés során ez működik. Ekkor már a státus identitások (más országok állampolgárai, eltérő oktatási szerkezetekben szocializálódtak, a kisebbségek más nemzeti kultúrából származó jogi, habituális szerkezet részesei stb.) legalább annyira fontosak lesznek, mint a kulturális azonosságképzetek.

A magyarországi rendszerváltás és az itteni politikai közösségépítés sajátosságai miatt az állampolgári és a lokális közösségépítésben, a „nemzeti egység” fogalma elsősorban a határon túli magyarokkal való közösségre utal. Ez annak köszönhető, hogy Magyarországon a jobb és baloldal (mint két identitáspolitikai közösség) építése egymást kizáró beszédmódokra épült. Az állampolgári közösség eszméjében a magyar állam határon túli magyarok iránti felelőssége központi szerepet tölt be. Azaz egy olyan csoporthoz való elkötelezettség, amely nem tartozik az állam joghatósága alá. A mindennapi életben pedig a nemzetesítő szimbólumrendszer alapvetően a székelyföldi, erdélyi motívumokra épít és regionális hagyományokat tesz országossá (pl. kopjafa, székelykapu).

7.4. Az egyenrangúság és kompenzáció: külhoni magyarokkal kapcsolatos kérdésekben, miközben minden 1989 utáni budapesti kormányzat deklarálta, hogy nélkülük, ellenükben soha nem hoznak döntést, már az alapszerződések megkötésekkor megsértették ezt az elvet. Kilencven éves dilemma, hogy a magyarság és kisebbségpolitikában a magyar állam tapasztalatai és tágabb érdekei az elsődlegesek vagy az adott kisebbségi közösség szempontjai (magyarországi vagy kisebbségi magyar politika)?

Például a határon túli magyar felsőoktatás fejlesztés terén az 1990-es évek második felében az erdélyi, szlovákiai, ukrainai meddő belső kisebbségi viták után, a budapesti kormányzat lépett a magyar egyetemek ügyében, majd az egyetem megvalósítás és működtetése már a helyi intézményrendszer dolga lett. Az intézmények fejlesztése ügyében az akkreditációs követelményeken túl hol határozzák meg a fejlesztési irányokat? A finanszírozó magyar állam mit és hogyan kérhet számon?

Ugyanez a dilemma fenn állt a státustörvény illetve a kettős állampolgárság vagy épp a támogatáspolitikai átszervezése ügyében is. A magyar-magyar viszonyban a döntően forráselosztás meghatározta helyzetekben alakult ki az „adófizető” és az „áldozat” konfliktusa. Ezek a szerepek eleve az aszimmetrikus helyzetre adott válaszként jönnek létre. Az előbbi a magyarországi fél, aki vagy saját adójára utalhat (annak hatékony felhasználását kérheti számon) vagy arra, hogy a támogatások hatékony elköltése az ő felelőssége. Míg a kisebbségi magyar fél úgy veheti, hogy neki ezek a támogatások járnak kárpótlásként, a történelmileg szerencsésebb magyaroktól.

Itt a többség-kisebbség helyzetnél markánsabban jelenik az egyenlőtlen helyzet. Így a közös célokat elsődlegesen arra lehetne korlátozni, hogy ezeket az egyenlőtlen helyzeteket miként is lehetne kezelni. Valószínűleg az egyik lépés a magyarországi támogatások depolitizálása lehetne.

De a döntő kérdés az, hogy képesek vagyunk-e reflektálni az utóbbi évtizedek magyar viszonyainak változásaira? Most arra tettem kísérletet, hogy mindezt egy olyan beszédmódban végezzem el a nacionalizmusról, amely nem nemzetközpontú, történetpolitikai célú, hanem a jelenségek, folyamatok működésére, az érdekviszonyokra és a funkcionalításra koncentrálna.

Irodalom

- Badis Róbert (2008): A vajdasági magyar népesség társadalmi szerkezete két népszámlálás tükrében 1991, 2002. *Regio*, 4, 102–154.
- Badis Róbert (2011): A vajdasági magyar szórványban élők demográfiai helyzete (Zenta: Identitás Kisebbségkutató Műhely)
- Bakk Miklós (1999): Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után. *Regio*, 12, 81–116.
- Bakk Miklós (2003): Kerettörvény a régiókról, 2003, http://www.adatbank.ro/html/cim_pdf503.pdf;
- Bárdi Nándor – Éger György (szerk.) (2000): Válogatás a határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumaiból 1989-1999 (Budapest: Teleki László Alapítvány)
- Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (eds) (2011): *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. (Boulder, Colorado; Highland Lakes, New Jersey: Social Science Monographs; Atlantic Research and Publications, Inc.) (Atlantic Studies on Society in Change 138.)
- Bárdi Nándor – Kántor Zoltán (2000): Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. *Regio*, 4, 150–187.
- Bárdi Nándor (2000): Törésvonalak keresése és összehasonlítása a határon túli magyar politikában 1989–1998. *Regio*, 1, 47–68.
- Bárdi Nándor (2004): Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete. (Pozsony: Kalligram)
- Bárdi Nándor (szerk.) (2003): Iratok a szomszédos szocialista országok magyarságának kulturális támogatásáról. *Magyar Kisebbség*, 4, 132–166.
- Bitskey Botond (ed) (2010): Határon túli magyarság a 21. században. Konferencia sorozat a Sándor-palotában. Tanulmánykötet. (Budapest: Köztársasági Elnöki Hivatal)
- Blénesi Éva – Mandel Kinga – Szarka László (2005): A kultúra világa. A határon túli magyar kulturális intézményrendszer (Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet)
- Blénesi Éva – Mandel Kinga (eds) (2004): Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002–2004) (Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet)
- Cseke Péter – Molnár Gusztáv (szerk.) (1989): Nem lehet. A kisebbségi sors vitája. (Budapest: Héttorony)
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária (2002): Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében. (Budapest: Balassi Kiadó)
- Csoóri Sándor (1997): Szálla alá poklokra. (Miskolc: Felsőmagyarország)
- Dobos Ferenc (2012) Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében, 1999–2011 (Budapest: Médiatudományi Intézet)
- Dobos Ferenc (szerk.) (2001): Az autonóm lét kihívásai kisebbségben. Kisebbségi riport. (Budapest: Books in Print; Osiris)

- Dunay Pál, W. Zeller (1998): Ungarns Aussenpolitik 1990-1997. Zwischen Westintegration, Nachbarschafts- und Minderheitenpolitik (Baden-Baden Nomos Verlagsgesellschaft)
- Duray Miklós (2005): Miért szakadt ketté a MÁÉRT a legutolsó ülésén? *Hitel*, 2.
- Földes György (2007): Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés, 1956-1989 (Budapest; Napvilág)
- Gereben Ferenc (2005): Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata. (Budapest: Lucidus)
- Győri-Szabó Róbert (2000): A parlamenti pártok és az alapszerződések 1994–1997. *Magyar Kisebbség*, 4, 168–201.
- Gyurgyík László (2004): Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében (Pozsony: Kalligram)
- Gyurgyík László (2008): A szlovákiai magyarság társadalomszerkezete a 90-es években. *Regio*, 4, 77–101.
- Hamberger Judit (2004): A magyar–szlovák viszony esélyei az MKP kormányzati helyzetének tükrében. *Külföldi Szemle*, 1–2, 29–47.
- Haris T. Csaba (szerk.) (2005): Magyar külpolitika az Európai Unióban. (Budapest: Manfred Wörner Alapítvány)
- Hegedűs Dávid (2008): Hatékony nemzetpolitika? Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) szakértői bizottságai munkájának elemzése az 1998 és 2002 közötti kormányzati ciklusban közpolitikai eszközökkel (Budapest: EÖKIK)
- Hoóz István (1996): A nemzetiségi struktúra átalakulása a Kárpát-medencében. *Statisztikai Szemle*, 11, 930–939.
- Jeszzenszky Géza (2005): Antall József a nemzetpolitikus. *Valóság*, 2, 79–94.
- Kántor Zoltán (szerk.): A státustörvény: előzmények és következmények. (Budapest: Teleki László Alapítvány)
- Kemény István (ed) (2005): *Roma of Hungary*. (Boulder, Colorado; Highland Lakes, New Jersey: Social Science Monographs; Atlantic Research and Publications, Inc.,)
- Kis János (2004): Nemzetegyesítés vagy kisebbségvédelem. *Élet és Irodalom*, december 17.
- Kiss Tamás (2010): Drávaszögi mozaik: nemzetiségi egyenlőtlenségek és kisebbségi stratégiák Horvátország magyarlakta településein. *Regio*, 4, 109–162.
- Kiss Tamás (2010): Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához, I-II. *Pro Minoritate*, nyár, 3–28.; ősz, 3–42.
- Kiss Tamás (2012): Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 1, 24–48.
- Kocsis Károly – Botlik Zsolt – Tátrai Patrik (2006): Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióiban (1989–2002). (Budapest: MTA Földrajztudományi Intézet)
- Lázár Guy (szerk.) (1996): Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből. (Budapest: Osiris – MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport)
- Mák Ferenc (2000): Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999). *Magyar Kisebbség*, 3, 237–293.

- Németh Zsolt (2002): Magyar kibontakozás (Budapest: Püski)
- Ódor Bálint, Szesztay Ádám (szerk.) (2009): Nemzetpolitikai konszenzus dokumentumokban. A KMKF nemzeti együttműködési stratégiája és szakpolitikai koncepciói 2004–2009. (Budapest: KMKF)
- Osamo, Ieda – Majtényi Balázs, Kántor Zoltán – Vízi Balázs – Halász Iván – Deets, S. (eds) (2006): Beyond Sovereignty? From Status Law to Transnational Citizenship. (Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University)
- Öllös László (2008): Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok. (Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet)
- Papp Z. Attila (2008): Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között. *Regio*, 4, 155–230.
- Papp Z. Attila (2012): Romák és magyar cigányok a Kárpát-medencében. Demográfiai áttekintés. *Pro Minoritate*, 3. 53–79.
- Papp Z. Attila, Veress Valér (szerk.) (2007): Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés. (Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet)
- Ruegg, Francois – Poledna, Rudolf – Rus, Calin (eds) (2006): Interculturalism and Discrimination in Romania: policies, practices, identities and representations. (Berlin: LIT Verlag)
- Sidó Árpád – Fiala János – Vincze Dávid – Jarábik Balázs (2003): A szlovák-magyar alapszerződés hatásvizsgálata. *Regio*, 1, 11–119.
- Sík Endre – Tóth Judit (szerk.): Diskurzusok a vándorlásról. (Budapest: Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont – MTA Politikatudományi Intézete)
- Szarka László (2001): A város magyar népesség számának alakulása a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000). *Kisebbségkutatás*, 4, 57–67.
- Szarka László (2004): Kisebbségi léhelyzetek - közösségi alternatívák (Budapest: Lucidus)
- Szarka László (szerk.) (2006) Az új magyar külkapcsolati stratégia előmunkálatai. *Magyar Kisebbség*, 3–4, 5–235.
- Tabajdi Csaba (1998): Az önazonosság labirintusa. (Budapest: CP Stúdió)
- Tóth Ágnes – Vékás János (2004): A 2001. évi népszámlálási adatok rövid összefoglalása. *Barátság*, 5, pp. 4428–4429.
- Törzsök Erika (2003): Kisebbségek változó világban. (Kolozsvár: A Református Egyház Misztófalusi Kis Miklós Sajtóközpontja)
- Törzsök Erika (szerk.) (2005): Szülőföld Program. Stratégiai tanulmány. (Budapest: MEH Európai Integrációs Iroda)
- Zeidler Miklós (2007): Ideas on territorial revision in Hungary 1920-1945 (Boulder, Colorado; Wayne, N.J.: Social Science Monographs; Center for Hungarian Studies and Publ.)